

PORKOLÁB TIBOR

**A VIRÁG BENEDEK' POÉTAI MUNKÁJI
KÖTETRENDJÉRŐL ÉS PERITEXTUSAIRÓL***

A *Virág Benedek' Poétai Munkái* című gyűjteményt (Pesten, 1799) az irodalomtörténet-írás a *jelentős* kötetek között tartja számon. Egyfelől azért, mert – Toldy Ferencet idézve – „Virág költői virágzása csakugyan poetai munkái első kiadása idejébe (1799) teendő”.¹ Másfelől azért, mert ez a kötet – Bíró Ferencet idézve – nem csupán az „életműben”, de „a magyar költészet történetében” is „különleges helyet foglal el”.² Szakirodalmi toposzként hagyományozódik a megállapítás: Virág első versgyűjteménye egy példátlan tudatossággal kimunkált és egységessé formált poétai „magatartás” reprezentálója, azaz (költészettörténeti) „fordulatként”, „korszakhatárként”, illetve „új minőségként” emelhető a klasszikus századforduló meghatározó teljesítményei közé.³ Máshogy (más terminológiával) fogalmazva: a *Virág Benedek' Poétai Munkái*ban látványos eredményre jut az a törekvés, amely nem csupán az egyes szövegeket, hanem a szövegekhez való hozzáférést (az olvasást) szabályozó szöveggyűjteményt, tehát magát a *kötetet* teszi a szerzői identitásképzés kitüntetett helyévé.⁴ A szakirodalom ugyan már felhívta a figyelmet arra, hogy Virág első kötete milyen meglepő hatékonysággal tudja felmutatni a „nemzet énekesének a szerepét”,⁵ de a *szerzői imázsformálás* – a *kötetrend* és a *peritextusok*⁶ vizsgálatával feltárható – eljárásainak részletesebb áttekintésére mind ez ideig nem vállalkozott. Tanulmányom erre tesz kísérletet.

* A tanulmány a *Kultusz, identitás, imázs – a kultuszok társadalmi működőképességének elméleti és történeti aspektusai* című OTKA-program (T 047362) műhelykonferenciáján, 2005. április 29-én elhangzott előadás kibővített változata. Megírásának idején a szerző Bolyai Ösztöndíjban részesült.

¹ TOLDY 1856, 34. A szakmai közvélekedés szerint Virág első versgyűjteményének színvonalát a későbbi kötetek nem érik el. Lásd például: SZALAY 1888, 189; BÍRÓ 1998, 373.

² BÍRÓ 1998, 373.

³ HORVÁTH K. 1968, 31; SZAUDER 1970, 272; LÓKÖS István, *Virág Benedek* = VIRÁG 1980, 11, 14; BÍRÓ 1998, 373–374.

⁴ A klasszikus századforduló költészetének „kötetközpontú, a szerzői akarat mentén történő újraolvasásának” jelentőségéről, illetve ennek a belátásnak „irodalom- és kiadásszemléletünket, vagy akár filológiai és textológiai gyakorlatunkat” érintő következményeiről, „felszabadító” hatásáról: HÁSZ-FEHÉR 2005. Lásd még: ONDER 2003.

⁵ BÍRÓ 1998, 374.

⁶ Lásd Gérard Genette tipológiai terminológiáját: GENETTE 1987. Alkalmazására lásd: ONDER 2003. A könyvben (a szöveghordozón) a szöveget (a *textust*) körülvevő verbális (cím, alcím és belső cím, elő- és utószó, mottó, ajánlás, jegyzet, tartalom- és hibajegyzék stb.) és nem-verbális (illusztráció, díszítő és tagoló

A leszaggatandó „boríték”

Baróti Szabó Dávid és Virág Benedek is azok közé a literátorok közé tartozik, akiket a „Festetits László ifjú Gróf” nevelőjeként Bécsben tartózkodó és könyvkiadói vállalkozása elindításán munkálkodó Péteri Takáts József 1797 őszén levélben keres fel, hogy „ezen köz hasznú szándék a’ nevezetesebb Írók’ tudtára essék”, és „hogya ha vagy magoknak ki-adandó kész munkáik volnának, vagy másoknál nyomtatást érdemlő kéziratokat tudnának heverni, adgyák Takáts Józsefnek értésére, a’ ki mind a’ revisionak, mind a’ közre-botsáttásnak elő-mozdításában egész hivséggel el fog járni”.⁷ Péteri Takáts regestruma rögzíti, hogy Baróti Szabó azonnal felajánlja a tervezett könyvsorozat számára verseinek és fordításainak korrigálandó, kibővítendő és újrarendezendő gyűjteményét („Én hát jó biztatásod mellett, a’ mint gyenge tehetségem meg engedi, hozzá látok *költeményes munkáimnak* ki simogatásához”), és arra is hajlandó, hogy kidolgozza a sorozat köteteinek nyelvi egységesítésére is alkalmasnak vélt helyesírási és verselési szabályzatot („Mind a’ magyar *Orthographiat*, mind a’ *Prosodiát* örömezt fel-vállalom, tsak egészségem legyen ki dolgozásokhoz. De ezzel vallyon nyakát szakasztom e a’ fenn-forgó pernek?”).⁸ A Péteri Takáts vállalkozásában közreműködő Batsányi János egy Virágnak címzett leveléből az is kiderül, hogy Baróti Szabó 1798 augusztusára el is készül a „ki simogatással”: „A’ Dávid’ munkáji Augustustól fogva nála [Takátsnál] hevernek; jönnek-e még egyszer Censúrára, nem-e? én nem tudom.”⁹ Októberben aztán Baróti Szabó „Ajánló-levelet” és „Elő-szót” is küld Bécsbe „megjobbított ’s bővített költeményeihez”.¹⁰ Virág viszont 1798. január 22-én kelt levelében kitérő választ ad Péteri Takáts megkeresésére: „Jó volna egy Énekes Könyvet készíttetni, de kótákkal. Lehetnének benne imitt amott elmés mesék, vagy rövid narratiók is. Először tsinállyunk

tipográfia stb.) elemek gyűjtőfogalmaként értett *peritextus* szűkebb jelentéskörű terminológiai változata a könyvészetben használatos *liminaria*. A verbális peritextusok megnevezésére lásd még a *peremszövegek* szakaszt.

⁷ *A’ Magyar Országi Írók’ munkájiknak könnyebb ki-nyomtatását tárgyazó Gondolatok* = MTAKK MS 5086/47. A könyvkiadói vállalkozás alapítóiratát – Péteri Takáts csatolt levelezés-kivonatai és feljegyzései nélkül – közli a Magyar Minerva történetét áttekintő Takáts Sándor: TAKÁTS S. 1890, 101–103. Köszönöm Stohl Róbertnek, hogy az autográf alapítóirat és a csatolt regestrum betűhív átiratát a rendelkezésemre bocsátotta.

⁸ MTAKK MS 5086/47. Az alapítóirat 15. pontja kimondja: „Hasznos volna, ha a’ Gyülekezetnek meg-eggyezéséből az orthographia meg-állapíttatnék; ez által a’ nagy külömbbség a’ Magyar írásra nézve, leg alább jövődöre, alkalmasint meg szűnnék.” A grammatikai, ortográfiai és prozódiai egységesítés szükségességéről, illetve módjáról persze eltérően vélekednek a Péteri Takáts által megszólított literátorok. Ehhez lásd például Kultsár István 1798. január 3-án kelt, Péteri Takátszhoz írott levelét: „Az is méltó kérdés: ha a’ kiadandó munkák megmaradhatnak e azon orthographiával és grammaticával, mellyel a’ Szerzők éltek? A’ versekre nézve ez igen terhes kérdés: de pedig igen nemesítené a’ munkát nem tsak az egy név, hanem az egyenlő nyelv is.” (MTAKK MS 5086/47.) Baróti Szabó ugyan elkészíti a Magyar Minerva nyelvi egységesítésére is alkalmasnak vélt tervezetet (e munkáját aztán közre is adja: *Orthographia-, ’s Grammatica-béli Észre-vételek a Magyar Prosodiá-val egygyütt*, Komárombann, 1800), a sorozat köteteiben azonban a szerzők, sajtó alá rendezők saját (eltérő) grammatikai, ortográfiai felfogása érvényesül.

⁹ Batsányi János – Virág Benedeknek (Bécs, 1799. jan. 17.) = MTAKK MS 4744/130.

¹⁰ MTAKK MS 5086/47.

Magyarokat, azután írunk nékiek. – Az én munkám még sok hejjával van.”¹¹ Ugyanakkor Kultsár István január 3-án kelt levelében arról tudósítja Péteri Takátsot, hogy Virág munkáiból „könnyen lehetne egy tsonót készíteni”.¹² Péteri Takáts mindent el is követ azért, hogy Virágot megnyerje ambiciózus elképzeléseinek: amikor Virág 1798 tavaszán Bécsbe látogat, megígérteti vele, hogy „öszve szedi munkáit, mellyek általán fogva igazi finom érzéssel vagynak készítve”,¹³ majd pedig ígéretének teljesítésére buzdítja barátját.¹⁴ Július 23-án kelt levelében is arról tájékoztatja a könyvkiadói vállalkozást évi ezer forinttal finanszírozni szándékozó gróf Festetics Györgyöt, hogy „mind Szabó Dávid, mind Virág Benedek bízhatnak; de a’ felküldések üdeje még bizonytalan.”¹⁵ 1798 októberében viszont már azt jegyezheti fel regestrumába, hogy „Virág Benedek szándékozik nem sokára felküldeni munkáit, mellyek Ódákból, Hexameterekből, külömbféle versezetekből, ’s Horatiusnak némelly fordított Ódájából állanak”.¹⁶ A nyomtatásra előkészített kéziratok végül 1799. január 16-án érkeznek meg Bécsbe „Budáról a’ pósta-szekeren”.¹⁷ Festetics egyébként már márciusban dönt az 1798-ban kiadandó kötetekről: „A’ M. Grófnak Martzius 8dikán költt levele szerint az idén a következő három munkák jönnek-ki a’ ki szabott 1000 forintból t. i. 1. Ányos Pálnak versei. 2. Gr. Teleki Domokosnak deák munkája de administratione legali comitatum etc. 3. Molnár Borbálának költeményes munkája”. Néhány héttel később pedig „az-is meghatározottatott, hogy a’ Magyar könyvek külön adódjanak-ki *Magyar Minerva* név alatt”.¹⁸ 1798 nyarán meg is jelenik Bécsben „özvegy Alberti Ignátné betűjével” a Magyar Minerva első darabja: az *Ányos Pál’ Munkái* című kötetet a száz forinttal jutalmazott Batsányi rendezi sajtó alá.¹⁹ A mecénás által kijelölt másik két munka kiadására végül nem kerül sor. Helyettük Péteri Takáts Virág kötetének, illetve saját morálbölcseleti traktátusának a megjelentetését készíti elő („A’ jövő hónapban jut sajtó alá a’ II. kötet, melly vagy az én tsekély munkámat, vagy Virág Benedek’ költeményeit fogja magában foglalni” – írja november 2-án Aranka Györgynek²⁰), és Baróti Szabót is biztosítja arról, hogy a következő évben bizonyosan kiadásra kerülnek költeményei.²¹ Fent idézett levelében a jól értesült Batsányi már arról értesíti Virágot, hogy Péteri

¹¹ MTAKK MS 5086/47.

¹² MTAKK MS 5086/47.

¹³ Péteri Takáts – gróf Festetics Györgyhöz (Bécs, 1798. jún. 19.) = MOL Festetics-levéltár P 279, 1798:663. Itt köszönöm meg Stohl Róbertnek, hogy a MOL Festetics-levéltárának birtokigazgatási anyagában fellelhető Magyar Minerva-adatokra felhívta a figyelmemet.

¹⁴ Lásd: Péteri Takáts József – gróf Festetics Györgyhöz (Bécs, 1798. aug. 7.) = MOL Festetics-levéltár P 279, 1798:826.

¹⁵ MOL Festetics-levéltár P 279, 1798:768.

¹⁶ MTAKK MS 5086/47. Lásd még gróf Festetics Györgynek írott levelét (Bécs, 1798. okt. 27.): „Virág Benedek-is fel fogja minden órán küldeni maga’ kéz-írását.” (MOL Festetics-levéltár P 279, 1798:1239.)

¹⁷ MTAKK MS 5086/47.

¹⁸ MTAKK MS 5086/47.

¹⁹ A kötet megjelenéséről lásd a Magyar Hírmondó híradását: XIV. szakasz (1798), 87–88.

²⁰ CSÚRY 1935, 54.

²¹ Lásd Baróti Szabó november 10-én kelt levelét Aranka Györgyhöz: „A’ mint a’ múltt 8bernek 22dik napján íra Bétsből Takáts József barátom, a’ jövő esztendőben Mélt. Gróf Festetich György’ költségén nyomtatásra fognak adattni újra-ki-dolgozott Költeményes Munkáim.” (CSÚRY 1935, 55.)

idézett levelében a jól értesült Batsányi már arról értesíti Virágot, hogy Péteri Takáts „maga akarna *Ányos után*n megjelenni; – azonban a’ Censor alig ha meg nem akasztotta siető kotsijának tengelyét”.²² A cenzor megadja az engedélyt, így 1799 februárjában – a Magyar Minerva második darabjaként – nyomtatás alá kerülhet Péteri Takáts munkája (*Erköltsi Oktatások, melyeket Tolnai Gróf Festetics László’, kedves tanítvánnynának, szívére kötött Péteri Takáts József, Bétsben, 1799*).²³

Baróti Szabó és Virág köteteinek – eddig párhuzamosan futó – története itt szétválik. Gróf Festetics ugyanis az *Erköltsi Oktatások* megjelenését megelőzően váratlanul megvonja a könyvsorozattól a támogatást. Péteri Takáts erről így számol be Földi Jánosnak, aki „a Linné systemája szerint” készített állattani munkáját szánja a Magyar Minervába: „Tudni való több ujságokból, hogy M. Gr. F. G. Ur esztendőnként 1000 ft ígért a’ M. Litteratura gyarapodására. De a M. Minervának még Ildik kötettye sem látott világot, midőn egyszerre tudósitt, hogy szándékát megváltoztatta, és a’ meg határozott summát inkább másra fordította. Ennek okát fel nem érhetvén, több izben egész illendőséggel ’s fontossággal, kértem Nagyságát, hogy ezen hasznos hazafiúi igyekezetet ne hagygya kihalni. De semmire nem mehettem. Fájt szívemnek ezen állhatatlanság, annyival-is inkább, hogy én a’ reám bizott hivatal szerint, több tudósokat buzdítottam munkájoknak béküldésére. – Illyen környül-állásokban lévén, közlöttem a’ dolgot Görög Demeter, kedves Barátommal. Szíveinkben hordozván a’ Tudományokat és a’ hazai nyelvet, arra határoztuk magunkat, hogy a’ M. Minervát továbbra-is akarjuk folytatni, legalább-is két kötetet adván ki esztendőnként. Olly jutalmat, mint az előbbeni planum gondolta, nem ígérhetünk: Készek vagyunk mindazonáltal tudós Szerzők fáradságok, vagy-is inkább költségeik’ megjutalmazására, a’ díszesen kinyomtatott munkájokból szép számú exemplárokat oda engedni. A’ III. kötet T. Virág Benedek’ Költeményes munkáját fogják tenni; mivel örömet a’ folyó beszédű munkát a’ kötöttel váltanánk-fel egymás után. A IV. kötet édes Úr’ M. Természeti Hist.jának első darabjából állhatna”.²⁴ A mecénási döntést követően azonban Péteri Takáts minden erőfeszítés ellenére sem tudja kiadói vállalkozását folytatni. A Magyar Minerva harmadik kötetét ugyan még sikerül később megjelentetnie (Virág „felséges” költeményeinek kinyomtatását az teszi lehetővé, hogy a gróf – Péteri Takáts kérését teljesítve – átengedi a második kötet jövedelmét a készülő harmadik számára²⁵), ám a sorozatba szánt többi munka kiadásáról le kell mondania. A csalódott Baróti Szabó azonnal visszakéri Bécsből „költeményes munkáit”, sőt még Festeticsnek is szóvá teszi a váratlan döntést: „Meggzomorodva érttettem a M. Minervának megszűnését. Alig kezde a Magyarok tapsolásai közt napvilágra jöni, s máris a sírba

²² MTAKK MS 4777/130.

²³ A kötet megjelenéséről a Magyar Hirmondó március 8-i száma tudósít: XV. szakasz (1799), 305–306.

²⁴ A levélfogalmazvány lelőhelye: MTAKK K 378/3. A fogalmazványból részleteket közöl: TAKÁTS S. 1890, 106–107. Lásd még Péteri Takáts Aranka Györgyhöz írott levelét (Bécs, 1799. ápr. 29.) = ENYEDI 1990, 71–72.

²⁵ Lásd Péteri Takáts Aranka Györgyhöz írott levelét (Bécs, 1799. ápr. 29.) = ENYEDI 1990, 71–72. A levelet közli: TAKÁTS S. 1890, 108–109.

fekszik –! Mely számos írókat támaszthatott volna nyelvünknek előmozdítására –!”²⁶ Batsányi (és bizonyára Péteri Takács is) arra buzdítja a sértődött, vonakodó poétát, hogy költeményeit még szigorúbban rostálja meg, igazítsa ki, és ismét készítse sajtó alá: „Magam is igen szeretném – írja Baróti Szabó Batsányinak –, ha Virág Benedek barátunknak gyönyörű verseit nyomtatásban mennél hamarabb olvashatnám. Megint úntatsz hogy munkáimnak *javát* kiválogatván, én is egy kötetre-valót (jól kipallérozva) készítek nyomtatásra. Én a pallérozáshoz, minden időmet reá fordítván, amióta visszavettem költeményeimet, minden tehetséggel hozzákezdtem [...] És így elhánnyván is az alábbvaló darabokat, két kötetre (a még ki nem adattakkal) fel fog szaporodni az egész munka. – Te a java munkából csak egy kötetet kívánsz. Ezt is mi végre? Ki fogja kiadni? Nékem már az egyszer megígért s megtagadott jóakarát nem kell. – Holtom után a nyomtatványban a megtett jobbításokat megtalálja valaki, ha akarja. Én a tisztára való beírást nem győzhetem; más pedig nincs, akire bizzam.”²⁷ 1799. december 7-én pedig már minden neheztelés nélkül írja Péteri Takácsnak: „Még munkáim nintsenek leírva. Sok dölga volt mindeddig azon derék V. Notarius Úrnak. Sürgetnem nem illendő, mivel ezt-is merő jó szánttából tselekszi. Virág Bentze, gondolom, már készen vár. – Ha leírják-is, először még kell válogatnom a’ 24 arkusra telendő, és az oda illendő darabokat. Reménylem ugyan, hogy egy vagy más fél hónap alatt minden el fog készülni. De Te meg ne szűnnyél sürgetni Virágot. Övé az elsőség.”²⁸ Az öreg poéta kötetét végül mégsem Péteri Takács segíti sajtó alá: a *Baróti Szabó Dávidnak Meg-jobbított, 's Bővített Költeményes Munkái* majd csak 1802-ben jelenik meg Komáromban; mint ahogy Földi Természeti Históriaja sem a Magyar Minerva-sorozat részeként lát napvilágot 1801-ben Pozsonyban.

A *Virág Benedek' Poétai Munkái* tehát a Magyar Minerva harmadik köteteként jelenik meg Pesten 1799-es évszámmal, ám csak 1800 januárjában,²⁹ mégpedig ugyanabban a Czetter Sámuel által metszett, díszes „borítékban” és ugyanazzal a sorozatcímlappal,

²⁶ Idézi: KERESZTURY–TARNAI 1952, 83.

²⁷ Idézi: KERESZTURY–TARNAI 1952, 83–84.

²⁸ MTAKK M. Irod. Lev. 4^o 127.

²⁹ A Magyar Minerva harmadik kötetének megjelenési idejére egyfelől abból a levélből lehet következtetni, amelyet Péteri Takács 1800. január 14-én ír Aranka Györgynek: „A harmadik kötet is elhaggya már két három nap múlva a sajtót. Virág Benedek felséges munkáját foglalja magában.” (ENYEDI 1990, 72.) A megjelenés ideje másfelől Péteri Takács regestruma alapján határozható meg: „Jan. 25dikén küldöttem B. Jósika által Kolosvárra 24 Exempl. a’ Minervának 3dik kötettyéből T. Rosenbacher Professor Urnak” (MTAKK MS 5086/47). A kötet tehát valamikor 1800. január 14–25. között készül el a pesti Trattner-nyomdában. Megjelenéséről a Virággal és Péteri Takácsal szoros kapcsolatban álló Magyar Hírmondó is csak február 11-én tudósít: XVII. szakasz (1800), 208. (Lásd még az Allgemeine Literatur-Zeitung rövid ismertetését: 1800, No. 214. [júl. 26.], 229–230.) A kötetet feltehetően azért nem Bécsben nyomják (mint a sorozat előző két darabját), mert a nevelői hivataláról 1799 közepén leköszönő Péteri Takács ekkor már hónapok óta Pesten tartózkodik. Virág egyébként egészen a nyomtatás pillanatáig bővíti költeményeinek 1799 januárjában Péteri Takácshoz eljuttatott „tsomóját”, hiszen a kötetben „November’ 23-dikán 1799” datált költemény (VIRÁG 1799, 161) is található.

mint a sorozat első két darabja.³⁰ A Magyar Minerva jelentőségét, elismertségét jelzi, hogy többek között Rájnis József és Kisfaludy Sándor is a sorozatban kívánják versgyűjteményeiket megjelentetni.³¹ A rendelkezésre álló dokumentumokat áttekintve talán megkockáztatható az állítás: a Magyar Minerva vonzereje, tekintélye csak részben magyarázható azzal, hogy az *első* szisztematikusan átgondolt, országos ismerettséggel, kapcsolattrendszerral és jelentőséggel bíró, még ugyan a mecenatúrára alapozó, ám már „üzleti” szervezetségre törekvő³² kiadói vállalkozásként tűnik fel az intézményesülő magyar irodalomban. A sorozat auktoritása inkább arra vezethető vissza, hogy „a korabeli irodalmi termés számbavételén”, az „állapotfelmérésen”³³ túlmenően Péteri Takáts (és bécsi, illetve pest-budai köre) kanonizációs igénnyel lép az irodalmi nyilvánosság elé. Persze nem olyan értelemben, hogy valamely (ízlés)írány, írói csoport, „iskola” reprezentálására törekedne: a kánonképző szándék a „jó íz” gyarapítására, az első rendű munkák megjelentetésére korlátozódik. A Virág-kötet kiadástörténete jól példázza azt a koncepciót, amely az „üzleti” szempontokat még akkor is alárendeli a „felséges” poézis terjesztésére irányuló elkötelezettségnek, amikor ez már magát a vállalkozást teszi kérdésessé. Péteri Takáts 1800. augusztus 8-án kelt levelében „fájdalommal” írja barátjának, Légrády Imrének: „kevéssé idő alatt több leveleim érkeztek, melyben szívemre akarják kötni, hogy 'ha a M. Minervával litteratúránkat kedvessé s közönségesse óhajtyuk tenni; a Görög s Római lábra vett diszes munkákat ne elegyítsünk ennekutánna közibe, vagy legalább igen *parce*.' Bizonyos is az, hogy Virágnak felséges munkája csak lassan kél. De ezzel még sem gondolnék sokat, csak gyarapodjék a jó íz Hazánkban.”³⁴ A kortársi recepció tanúsága szerint a Magyar Minerva-„boríték” és -sorozatcímlap a *Virág Benedek Poétai Munkái* literátori rangot adó peritextusának tekinthető. Ezért is meglepő, hogy Virág egy 1802. november 12-én Kazinczyhoz írott levelében a „boríték” és a sorozatcímlap „leszaggatására” kéri (leendő) olvasóit: „A' nagy Várad Takátsot, ha látandod, tiszteld nevemben, és kérd meg, hogy poétai munkáimat ismértesse meg a' tanuló ifjakkal; ha pedig ott nem kelendők, valami módon küldgye vissza: de csak az én poétai munkáimat, mert a' többihez nékem semmi közöm. A' levelekről imezt: M. Minerva Harmadik Kötet le kell szaggatni, nem e' tztím alatt akarom én azokat jártatni. A'

³⁰ A rézmetsző azonosításához lásd: BATSÁNYI 1961, 476. A Czetter-szakirodalomnak azonban nincs tudomása a Magyar Minerva-sorozatcímlapról. A *Czetter Sámuel metszeteinek időrendi jegyzéke* (RÖZSA GY. 1953, 117–135) sem ismer ilyen Czetter-munkát.

³¹ Az ambiciózus kiadói tervekről lásd Péteri Takáts regestrumát (MTAKK MS 5086/47), Légrády Imréhez írott, 1800. máj. 22-én és aug. 8-án kelt leveleit (MTAKK M. Irod. Lev. 4° 138), valamint Kisfaludy Sándor Péteri Takáts-hoz írott, 1801. jún. 28-án kelt levelét (KISFALUDY S. 1893, VIII, 135). Filológiai szempontból tisztázást igényelne Csokonai Vitéz Mihály és a Magyar Minerva kapcsolata. Szilágyi Ferenc azt feltételezi, hogy Csokonai a sorozat harmadik kötetének megjelenését ünneplő *Virág Benedek Úrhoz* című ódájával kívánja „megnyerni Festeticset versei hasonló kiadására a Magyar Minerva sorozatban” (CSOKONAI 1994, 859). A Csokonai–Festetics-levelezés azonban a fentieket nem támasztja alá, a levelezés kritikai kiadásának (CSOKONAI 1999) jegyzetanyaga is mellőzi ezt a feltevést.

³² MEZEI 1998, 27.

³³ STOHL 2005, 230–231.

³⁴ MTAKK M. Irod. Lev. 4° 138.

borítékok sem azokhoz valók.”³⁵ Néhány hónappal később már nem csupán a sorozathoz való tartozás jeleinek eltüntetésére szólítja föl Kazinczyt, de utal arra a fejleményre is, amely szigorú döntésének kiváltó oka lehetett: „A’ poétai Munkáimat, és Horáitz poetikáját szépen egybe lehet kötetni (de a’ Minerva titulust ki kell hagyni; a’ ki nagy lármával kezdte a’ periodikus írást, hallgat. Én soha nem többé.)”³⁶ Nagyon valószínű tehát, hogy a Magyar Minerva-„boríték” és -sorozatcímlap fizikai megsemmisítésének szorgalmazásában kifejezésre jutó indulata a kiadói vállalkozás anyagi ellehetetlenülésével, megszakadásával hozható összefüggésbe. (Az persze az utóbb citált levélből már nehezen lenne eldönthető, hogy Virág a sorozat szervezőjére neheztel, vagy éppen az ígértét visszavonó mecénást kárhoztatja.) A Magyar Minervától való elhatárolódása azzal a demonstratív gesztussal válik teljessé, hogy *Poétai Munkájának* az eredeti Czetter-féle „borítéktól” és a sorozatcímlaptól megfosztott néhány példányát új, önálló „borítékkal” látja el.³⁷ Az új „boríték” elkészítésében feltehetően Virág pesti rézmetsző barátja, az egykori Czetter-tanítvány Karacs Ferenc működik közre. Az új „borítékot” díszítő metszet ugyanis azonos Virág második kötetének (*Horátzius’ Poétikája*, Pesten, 1801) címlap-metszetével, az e címlap előtt álló „Horátzius”-címkép pedig – a szignatúra szerint – Karacs munkája. Karaccsal egyébként már 1799-től kapcsolatban áll Virág, hiszen *Poétai Munkái* számára ő metszi (Anton Flor nyomán) *A’ Múzsákhoz* című nyitóvers felett található Minerva-metszetet.³⁸ Virág tehát még *Poétai Munkájának* új „borítékba” öltöztetésére is hajlandó azért, hogy kötetét ne a Magyar Minerva részeként, hanem önálló munkaként tartsa számon a literátus közvélemény. A sorozattól való elhatárolódása mégsem sikerül: versgyűjteményét a literátor-társak továbbra is Virág *Magyar Minervája*-ként emlegetik.³⁹

³⁵ *KazLev*, II, 505.

³⁶ *KazLev*, III, 8.

³⁷ Lásd például a szegedi Egyetemi Könyvtár Régi Könyvek Tárában RA 32 jelzet alatt fellelhető példányt. (Az információért Labádi Gergelynek tartozom köszönettel.) Érdekes módon *A magyar irodalom képeskönyve* (KERESZTURY 1981, 99) is egy ilyen példány fotóját közli.

³⁸ Erről a Minerva-metszetről egyébként nem tud a Karacs-kutatás. Nem szerepel például Karacs annotált személyi bibliográfiájában (LÁSZLÓ 1979), de a Karacs-szakirodalom sem ismeri (lásd: ECSEDI 1912; FOGHTÜY 2000). Karacs munkája a *Hunyadi László* (VIRÁG 1817) címlapja is. Ugyanakkor e kötet címképét tévesen tulajdonítják Karacsnak (lásd: LÁSZLÓ 1979, 47), hiszen a szignatúra szerint „rajz. Rauschmann Jan. Metsz. Höfel Bal.” Figyelmet érdemel, hogy Vályi András *Magyar Országának leírása* (Pest, 1796–1799) című háromkötetes munkájában Karacs és Czetter metszetei mellett Virág Vályi-ódája is helyet kap. Karacs és Virág szoros, több évtizedes munkakapcsolatáról, barátságáról lásd Karacs Teréz visszaemlékezéseit: KARACS 1880. Lásd még Virág Karacs-hoz írott költeményét: VIRÁG 1820, 102.

³⁹ Amikor például Szemere Pál – egy 1811. máj. 24-én Kazinczynak írott levelében – felsorolja azokat a „Poetáinkat és Nempoetáinkat, kik Odákat zengettek vagy csikorogtattak”, a negyedikként Virágot és a *Magyar Minervát* említi (*KazLev*, VIII, 544). Lásd még: Hasznos Multságok, 1824, II, 50. sz., 393–394.

A hiányzó arckép

1798 tavaszán nem csupán Virág, de – ahogy Aranka Györgynek írja: „Lábam gyengesége megorvosoltatása végett”⁴⁰ – Baróti Szabó is megfordul Bécsben. A két poéta minden bizonnyal Batsányi közreműködésével kerül kapcsolatba a képíró Georg Vincenz Kininggerrel,⁴¹ akivel elkészítetik a kötetek elé szánt arcképeiket. Néhány hónappal később Virág – Péteri Takáts segítségével – arra próbálja rávenni a mecénás grófot, hogy a „Batsányi Úrnál” lévő „rajzolt képét” vegye át a könyvtára számára, illetve metszesse ki a Magyar Minervában kiadandó „munkája” elejbe”. A két literátor Festetics meggyőzése érdekében praktikus javaslatot is tesz: „A’ reá fordíttandó költséget le lehetne húzni a’ jutalomból.”⁴² Festetics azonban elutasítja a javaslatot: „Virág Benedek képe eránt valójában én-is igen szépnék tartom lenni, ha a’ Minerva a’ Tudósoknak képével kiékesíttetik, de az tsak ugy lehetne-meg, ha a’ Tudósok’ szándékával esik meg; mert a’ munkára való költség igen meg-szaporodik, és így a’ Remuneratiokban tézen külömb-séget; de ellenben az én Bibliothecámban sok egyéb okok mellett-is azért nem vehetem bé, mivel 1^o, a’ Minerva alkotmányát a’ Bibliothecával öszve nem akarom elegyíteni 2^o, Mivel ha egy Tudosnak réz metszését meg-szerzem, meg bántom a’ többit, ha mindnyáját bé nem szerzem, noha már pedig réz Tábla 50 fokban kerül, ha tsak százat számlállok, már is 5000 f, a’ melly költséget hasznosabbra fordíthatom. 3^o, Sokszor vetélkedések támodnak a’ Tudósok között, a’ mellyekben én compromittáltatni nem akarok; mert hogyan lehetne öszveállítani Révay Miklóst, Kultsárt, Batsányit, Takáts Józsefet etc.? 4^o, Ha egy esetbe mellékes költségekbe avatkozom, más esetekben is lakolnék érte; mert tsak ezen Minerva miatt-is mennyit nem ostromoltatom!”⁴³ Virág így kénytelen a saját költségén megrendelni a rezet. A Kiningger által készített arcképe – akárcsak a Baróti Szabóé – feltehetően ismét a bécsi literátor-társak közvetítésével jut el a rézmetszőhöz. A Görög Demeter és Kerekes Sámuel köréhez tartozó Czetter Sámuel felkérése nagyon is kézenfekvő, hiszen a jó nevű mester metszette a sorozat egységes „borítékját” díszítő Minerva-illusztrációt.⁴⁴ Magyarázatot igénylő fejlemény, hogy míg a *Baróti Szabó Davidnak Meg-jobbított, 's Bővített Költeményes Munkájában* helyet kap a szerző – a Kiningger-féle előkép alapján Czetter által még 1798-ban metszett – arcképe,⁴⁵ addig a *Virág Benedek’ Poétai Munkájából* hiányzik a képmás. Az arckép kihagyásával ugyanis az imázsformálás egyik indirekt, ám rendkívül hatásos lehetőségéről kénytelen lemondani a szerző. Virág kötetét viszont éppen az emeli ki a klasszikus századforduló versgyűjteményei közül, hogy példátlan következetességgel formál meg és mutat fel egy magas

⁴⁰ BATSÁNYI 1953, 410.

⁴¹ Virág egy 1802. nov. 12-én kelt levelében említi is Kazinczynak, hogy járt Batsányinál: *KazLev*, II, 506.

⁴² Péteri Takáts József – gróf Festetics Györgynek (Bécs, 1798. okt. 27.) = MOL Festetics-levéltár P 279, 1798:1239.

⁴³ Gróf Festetics György – Péteri Takáts Józsefnek (Keszthely, 1799. jan. 24.) = MOL Festetics-levéltár P 279, 1799:122.

⁴⁴ A bécsi magyar literátorok és Czetter kapcsolatáról lásd: KERESZTURY–TARNAI 1952, 82; BATSÁNYI 1953, 410; RÓZSA GY. 1953, 99–102; D. SZEMZŐ 1954.

⁴⁵ A metszet alatt a következő szöveg olvasható: „V. G. Kieninger del^f. S. Tzetter sc^d. 1798.”

presztízsi énképet (identitást). Arról a szerzőről pedig, aki meglepően hatékonyan képes a poétai önreprezentáció (retorikai) eljárásait működtetni, nehezen képzelhető el, hogy ne lenne tisztában a kötet élén álló arckép jelentőségével. Az bizonyos, hogy Virág – a Magyar Minerva bécsi körének közreműködésével – el kívánja készíttetni és *Poétai Munkájában* meg kívánja jelentetni arcképét. A képmás – ahogy a Baróti Szabóé is – Bécsben Kiningernél készül, metszésére pedig Czettert kéri fel. Miért hiányzik mégis a tipográfiai szempontból egyébként igényes kötetből az arckép? Az okokra Virág és Czetter 1802. évi üzenetváltásából lehet következtetni. Figyelmet érdemel (és ez talán kapcsolatuk korábbi megromlására utalhat), hogy Virág csak közvetetten, mégpedig Karacsnak adott utasításokkal fordul Czetterhez. Karacs az alábbi megbízatással keresi fel Bécsben Czettert: „Karacs Úrnak ezt a’ Comissiót adom. 1: Két képet hozzon vissza a) a’ mellyet Kininger Bétsben, b) – – Flór Pesten delineált. 2. A’ Réz táblát. Czetter Úrtól [Virág kiegészítése a lap alján: „a’ mellyen t. i. kezdette (talán már!) a’ Képemet.”] 3. A’ 30 forintból 5^{öt} Czetter Úrnak engedek; a’ többi tőle Karacs Úr hozza vissza.” Czetter – bár Virág távolságtartó, rideg „comissió” formuláját követi – alig leplezett indulattal reagál az utasításokra: „Karacs Úrnak ezt a Comissiót adom 1, A’ három Képet adgya vissza. a). A’ mellyet Kininger Bétsben b). – – Flór Pesten delineált c). Stunder Budán festet[t]. 2. A’ Réztáblát, a’ mellyen a Munka félig kész [sorkihagyás] hát én három heti dolgomér öt forintokat érdemeltam [Czetter kiegészítése a lap alján: „ezt a’ tsekélységet koldusnak engedje nem pedig Rézmetszőnek”] hogy merészeli Virág Úr az illetén munkát taxálni. mindenek előtt a’ munkát nem latta meddig kész, ’s a’ mellyhez nem ért, én tudom azt taxálni nem Virág Benedek Úr, a réztáblát kívánsága szerint vissza küldöm, így tehát egyik a’ masikunknak semmivel sem tartozunk.”⁴⁶ Az üzenetváltás világossá teszi, hogy az arckép azért marad ki a kötetből, mert Czetter a metszést – itt nem részletezett okokból – félbehagyja. Elképzelhető, hogy a munka díjazását illetően nem jutottak egyetértésre (erre a „taxálással” kapcsolatos kitételek engednek következtetni); az is lehet, hogy az elfoglalt Czetter nem készült el a metszéssel időre. Egy másik lehetőséget vet fel Keresztury Dezső és Tarnai Andor Péteri Takáts 1800. január 15-én kelt levelének kivonatát ismertetve. A Légrády Imrének címzett levél szerint „Virág képe munkában volt Czetternél, de a költőnek nem tetszett, s a kötetben egy másik, Johann Passini által metszett arckép jelent meg”.⁴⁷ A kivonat hitelességét nem csupán a Passini-metszettel kapcsolatos tévedés kérdőjelezi meg (Passini Virág-arcképét ugyanis a Tudományos Gyűjtemény teszi közzé 1818-ban), hanem Virág és Czetter fenti üzenetváltása is, amelyből kiderül, hogy Virág nem látta a készülő rezet. Valószínűbb, hogy az előkép (a Kininger-féle arckép) nem felelt meg igazán az elvárásainak. Ezt a vélekedést erősítheti az az 1799. december 7-én kelt levél, amelyben Baróti Szabó saját „bécsi” arcképével kapcsolatos kételyeit közli Péteri Takátsal: „Batsányi-is íra a’ kép iránt. Ezek a’ szavai: *A te képedet roszszúl metszette Czetter. Meg-is ígerte, hogy újra fogja tsinálni.* Mi formából? a’ nála lévő, ’s az ő gondolattya szerint rajzolt

⁴⁶ MTAKK M. Irod. Lev. 4^o 29.

⁴⁷ KERESZTURY–TARNAI 1952, 82. Lásd még: BATSÁNYI 1953, 410. A hivatkozott levélkivonat („MTA M. Irod. Lev 4^o 127.”) sajnos ma már nem lelhető fel az MTAK Kézirattárában.

bétsi képből? ezt követte leg először Czetter. Az e' szerint tsináltt munkáját a' tí javaslatokból-is meg-kellett változtatnia. Más festett kép pedig nintsen, a' melly szerint újra fogná tsinálni. Minek terhelni Czettert? minek akar olly formába öltöztetni, a' melly merő képzelődés.”⁴⁸ Ezek szerint Kininger Batsányi instrukcióit követve delineálta a képet. Baróti Szabó pedig – ahogy Keresztury és Tarnai feltételezi – „(mint valószínűleg a puritán Virág is) túl pompázatosnak, idealizáltnak találta a képet, amely az ekkor már Baumberg Gabriella romantizálódó körében élő Batsányi ízlése szerint készült”.⁴⁹

Az 1802-től megszorodó adatok mindenesetre arra engednek következtetni, hogy bécsi arcképével Virág sincsen maradéktalanul megelégedve, és így nem vethető el az a feltételezés sem, mely szerint a képnek a kötetből való kimaradása összefüggésbe hozható ezzel az elégedetlenséggel. A Virág–Czetter-üzenetváltásból kiderül, hogy Virág a Kininger-féle arckép mellett – nyilván a metszés megkönnyítése végett – egy Stunder János Jakab által festett arcképét⁵⁰ is eljuttatja a rézmetszőhöz (erről azonban – legalábbis a Karacsnak adott „Comissióban” – megfelelnek); és hogy egy Anton Flor-rajz is Czetterhez kerül. Mivel a *Virág Benedek' Poétai Munkájában A' Múzsákhoz* című nyitóvers felett feltűnik Karacs Flor nyomán készített Minervája,⁵¹ feltehető, hogy Czetter nem csupán Virág arcképének, hanem Flor rajzának rézbe metszésére is megbízást kapott. E munkába azonban – úgy látszik – bele sem fogott. Karacs tehát három arcképpel (a Kiningerével, a Stunderével és Czetter „félíg kész” rezével), valamint Flor rajzával indul vissza Pest-Budára. A további fejlemények (re)konstruálása a Kazinczy–Virág-levelezés alapján végezhető el. Arcképeinek visszaszerzéséről Virág azonnal értesíti Kazinczyt („Viszsa nyertem Bétsből Képeimet: a' mellyet Stunder festett; a' mellyet Kininger delineált, a' mellybe Czetter fogott. Ennek előre lefizettettem 30 ftot, oda van! Oda neki! Te azonban, kedves barátom! birni fogod bizonyára, Virágot Virágtól”⁵²), 1802 novemberében pedig – feltehetően Kazinczy Miklós közvetítésével⁵³ – már el is juttatja ikonofil barátjához a Kininger-féle arcképet, a Flor-rajzot és a Czetter-féle rezet.⁵⁴ Stunder festményét azonban magánál tartja, hiszen a képíróval új, „mentés” képet kíván festetni: „Imhol a' Képek! visgáld meg. Stunderét most nem küldhetem el: mert akarom magamat festetni, mentében, úgy a' mint már egyszer említettem volt. Nem akarom t. i. kaputban festetni magamat. Nem! Nem!”⁵⁵ A „magyar mente” festetése

⁴⁸ MTAKK M. Irod. Lev. 4^o 127. A levelet idézi: KERESZTURY–TARNAI 1952, 83.

⁴⁹ KERESZTURY–TARNAI 1952, 83.

⁵⁰ Nagyon valószínű, hogy már ez az 1798 végén, illetve 1799 elején Budán készült arckép is a *Virág Benedek' Poétai Munkájának* tervezett kiadásával áll kapcsolatban. A képről Virág említést tesz 1803. febr. 17-én Kazinczyhoz írott levelében: *KazLev*, III, 10.

⁵¹ VIRÁG 1799, 7.

⁵² Ezt a hely és keltezés nélküli levelet a *KazLev* – 2089-es sorszámmal – az 1811. évi levelek közé sorolja be. A levél azonban nagy valószínűséggel 1802 októberében kelt.

⁵³ Kazinczy – Virágnak (1802. okt. 31.) = *KazLev*, II, 501–502.

⁵⁴ Kazinczy egyébként csak 1803. jan. 23-án Semlyénben jut hozzá a képekhez: KAZINCZY 1987, 253. Kazinczy ikonofiliájáról lásd: PORKOLÁB 2005, 87–102.

⁵⁵ Virág – Kazinczynak (1802. nov. 12.) = *KazLev*, II, 506. Lásd még: Virág – Kazinczynak (1803. jan. 29.) = *KazLev*, III, 4; Virág – Kazinczynak (1803. máj. 16.) = *KazLev*, III, 58.

mellett azzal is a *Poétai Munkájában* megformált imázshoz próbálja igazítani az 1802–1803 telén készülő képet, hogy a Stunder által választott, konvencionális „író toll” helyett egy olyan „kinyílt könyvet” kíván a kezében tartani, amelyen „ez a’ sor, p. o. »Jer magyar, dalt zengj,« ’s a’ t. vagy más” olvasható.⁵⁶ Elküldött képeit illetően – amelyeket egyébként Kazinczynak ajándékoz – ítéletet és tanácsot vár, valamint segítséget az új rézmetsző kiválasztásához: „Kininger rajzolása már régen a’ tied. Nem tudom, miért nem tartád meg. Szeretném, ha a’ nem magyarságból ki vehetné. Az Apátság ki tudgyák metszeni a’ képeket; Te Kassán nem találhatsz-e valakit, ki ezt végbe vinné? Légy utánna, kérlek. Értheted, érted is gondolatomat.”⁵⁷ Azt azonban határozottan kiköti, hogy a barátja által kedvelt és elismert Csetter a metszésre nem kaphat ismét megbízást: „Előre azt mondom, hogy az Oroszházi engemet nem fog metszeni. Látni fogod gorombaságát, mellyel engem illetett, pedig már jól fizettem neki előre.”⁵⁸ Kazinczy „Virágnak Kininger által festett szép képét” 1803 áprilisában küldi el Bécsbe Neidl János rézmetszőhöz „ponctirt munkában metszeni”, és szeptember első napján már kézbe is veheti „a’ Virág Benedek cuprumának első nyomtatványát”.⁵⁹ A portrét – nyilván barátja elvárásaira tekintettel – azzal próbálja „a’ nem magyarságból” kivenni, hogy Virágra a rézmetszővel a Stunder-féle „magyar mentét” adhatja: „A’ kép igen szerencsés mássa lessz a’ Kininger által festett fejnek, és hasonlít valamiben a’ Virágéhoz, noha a’ Művészek’ regulája szerint idealizálva, szebbítve van; – a’ Magyar Mente pedig Stunder által festve, igen jól találatott-el, melly nem legkisebb érdem Némettől.”⁶⁰ A nyomat szeptember 9-én jut el Virághoz, aki elégedetten állapítja meg: „Valójában Kininger után Neidl szerencsésen dolgozott.”⁶¹ Mivel Virág a rezes *Poétai Munkái* tervezett második kiadása elé szánja,⁶² feltételezhető, hogy Neidl munkája immár megfelel a vizuális reprezentációval kapcsolatos szerzői elvárásoknak. A rendelkezésünkre álló adatok tehát arra engednek következtetni, hogy Virág felismeri a szerzői arcképnek az imázsformálásban betöltött jelentős szerepét. Nem egyszerűen arra törekszik, hogy költeményeinek gyűjteménye arcképével együtt jelenjen meg,⁶³ de azt is fontosnak tartja, hogy a kép a kötet textusai-

⁵⁶ Virág – Kazinczynak (1803. máj. 16.) = *KazLev*, III, 58. A citátum a *Virág Benedek’ Poétai Munkái* egyik „keretverséből”, a *Lantomhoz* című óda nyitó strófájából származik: „Oh! ha szép híred vala gondom eddig, / ’S általam, kis Lant, nevet érdemeltél: / Jer magyar dalt zengj; magyar a’ te Honnyod, / Nem görög ország.” (VIRÁG 1799, 88.)

⁵⁷ Virág – Kazinczynak (1805. „Martius végén”) = *KazLev*, III, 306. Lásd még: Virág – Kazinczynak (1803. ápr. 6.) = *KazLev*, III, 50.

⁵⁸ Virág – Kazinczynak (1802. dec. 23.) = *KazLev*, II, 536. Czettet egyébként Kazinczy (és köre) többnyire Oros[z]háziként emlegeti. Lásd Cserey Farkashoz 1807. jún. 29-én írott levelét: „arra kértem, hogy a’ Czetter nevet rugja-el magáról, ’s nevezze magát Oroszházinak.” (*KazLev*, V, 63.)

⁵⁹ Kazinczy – Kis Jánosnak (1803. ápr. 6.) = *KazLev*, III, 49; Kazinczy – Kozma Gergelynek (1803. szept. 1.) = *KazLev*, III, 96.

⁶⁰ Kazinczy – Kozma Gergelynek (1803. szept. 1.) = *KazLev*, III, 96.

⁶¹ Virág – Kazinczynak (1803. szept. 10.) = *KazLev*, III, 101.

⁶² Erről lásd: KAZINCZY 1987, 269.

⁶³ Baróti Szabó például nem mond le „rosszul metszett” (Czetter-féle) arcképéről, hiszen azt *Meg-jobbított, ’s Bővített Költeményes Munkái* élére helyezi. Nem meglepő azonban, hogy később új rezes készített a

val és peritextusaival összhangban álló poétai identitást közvetítsen. Ezzel magyarázható, hogy *Poétai Munkáját* – megfelelő előkép, illetve réz hiányában – inkább képmás nélkül adja közre. A Kazinczy által is szorgalmazott új kiadáshoz viszont (éppen barátja tevékeny közreműködésének eredményeként) immár a rendelkezésére áll a szerzői énkép felmutatására alkalmasnak vélt portré. Kazinczy visszaemlékezéseiből azonban kiderül, hogy a Neidl-féle réz – Virág könyveivel, kézírataival együtt – megsemmisül az 1810. évi budai tűzvészben: „[Virág] Kininger által festett képe, melyet én mentében metsztem Neidl által rézben, alkalmasint eltalálta őtet. A rezet Virágnak ajándékozám, s ő merő modestiából alig nyomtattata többet húsz darabnál, akkorára tartván a rezet, mikor verseit újabban adandja ki; azonban nekijöve 1810-ben a szeptemberi gyulladás Budán, s azt elolvastotta, ugyhogy a lenyomatott réz most már a legnagyobb ritkasága a kollektoroknak.”⁶⁴

A hiányzó előbeszéd

A *Virág Benedek*’ *Poétai Munkájából* nem csupán az arckép hiányzik, de az előbeszédet (a szerzői identitásképzés másik kitüntetett helyét) is hiába keresnénk a kötetben. Ez a hiány is magyarázatot igényel, hiszen eltér a korabeli („deákos”) kiadási gyakorlattól.⁶⁵ Baróti Szabó Dávid vagy éppen Vályi Nagy Ferenc nem mondanak le a prozódiai, grammatikai és ortográfiai nézeteik kifejtésének, illetve apológiájának, az olvasó instrualásának erről a nagy hagyománnyal bíró lehetőségéről.⁶⁶ A *Baróti Szabó Dávidnak Megjobbított, ’s Bővített Költeményes Munkái* és az *Ódák Horátz’ Mértékeinn* (Kassán, 1807) előbeszédei megerősítik, kiemelik a kötetek fő üzenetét: olyan poéták munkáit veheti kézbe az olvasó, akik a görög-római mértékre vett verselés propagálását tekintik elsődleges feladatuknak.⁶⁷ Ennek megfelelően Baróti Szabó háromkötetes versgyűjteményének utolsó, „a’ Magyar Ifjaknak” szánt (toldalék) kötetét kifejezetten didaktikai céloknak rendeli alá; a Vályi Nagy-kötet toldalékai – a metrikai példatárként is szolgáló versgyűjtemény mellett – Horatius-propedeutikaként működnek (*Első Toldalék. Horátz’ Mértékei*), valamint a mértékes verselés történeti igazolását végzik el (*Második Toldalék. A’ régi Poézisről, ’s azzal való életről*). Az előbeszéd (és a toldalékok) hiánya arra enged következtetni, hogy a *Virág Benedek*’ *Poétai Munkái* intenciója túlmutat az „igaz poézis” terjesztésének és védelmének „deákos” szándékán, holott a szerző az 1790-es

Kininger-féle festményről: a Johann Blaschke által metszett arcképét *Aeneis*-fordításának első kötetében (Bécs, 1810) jelenteti meg.

⁶⁴ KAZINCZY 1987, 269–270. A Neidl-féle réz egy fennmaradt nyomatát lásd az MTAK Kézirattárában (MS 659/27). Felirata: „VIRÁG BENEDEK Kininger Bécsben és Stunder Pesten fest. – Neidl Bécsben metsz. 1803.”

⁶⁵ Erről lásd például: ONDER 2003, 141–143.

⁶⁶ Előbeszéddel még az a Csokonai is él, aki egyébként nagyon világosan látja az ilyen típusú szövegek gyengeségeit. Lásd a *Dorottya*hoz írott *Előbeszédét*: CSOKONAI 2002, 70–71.

⁶⁷ *Elő-szó* = BARÓTI SZABÓ 1802, I; *Előbeszéd* = VÁLYI NAGY 1999, 53–55. Vályi Nagy kötetéről lásd: ONDER 2003, 148.

évek közepétől elkötelezett híve a mértékes verselésnek, és kötetének összeállításakor is demonstratívan mond le nem görög-római mértékre vett költeményeiről.⁶⁸ Míg Vályi Nagy jellegzetesen „deákos” címet ad kötetének, addig Virág mintha a címadással is jelezni kívánná, hogy túl kíván lépni a szokványos, jórészt poétikai és prozódiai elvek kinyilvánításában érdekelt, többnyire vitaszituációban megszólaló versgyűjteményeken. A kötet peritextusokban (vagy éppen ezek hiányában) tetten érhető intencionáltsága olyan olvasatoknak kedvez, amelyek e poétai (szöveg)világ példátlan egységességére, gondos kimunkáltságára mutatnak rá.

A *Virág Benedek’ Poétai Munkái* újszerűsége tehát éppen Baróti Szabó és Vályi Nagy „deákos” köteteivel összevetve válik transzparenssé: Virág mintha nagyon is tudatosan vonná ki magasabb rendű teljesítményként pozicionált versgyűjteményét a (többnyire peremszövegekben vívott) kortársi pennacsaták hatóköréből. Ebben az esetben az előbeszéd (és a toldalékok) elhagyása nagyon is „szándékos” és „jelentésszerű” eljárásnak értelmezhető.⁶⁹ A hiányzó előbeszédet egyébként Virág egy-két évvel későbbi köteteinek peritextusaiból (így a *Horátzius’ Poétikája Bèvezetéséből*, a *Lélius vagy M. T. Cicerónak Beszélgése a’ Barátságáról* és a *Magyar Poéták kik Római mértékre írtak 1540-től 1780-ig* ajánlásaiból, szerzői kommentárjaiból, jegyzeteiből) akár meg is lehetne konstruálni.⁷⁰ A *Bèvezetés* például számos nyelvi-helyesírási és verselési kérdésben foglal állást. Szükségesnek tarja a „Deák *Elisió*” és a „Magyar Rövidített” megkülönböztetését; fellép a szavak „koholása”, a nyelv „kortsosítása”, a „mértékre vett versek” ritmussal való keverése, a „*bundás* Kádentziák” ellen; dicséri és védelmezi a metrumos „igaz Poézist”; megfogalmazza a hazai literátoroknak szánt imperatívuszt: „Virgiliust, Horátziust ne tsak ditsérjük, hanem kövessük is.”⁷¹ Amíg a *Bèvezetés* Virág nézeteit meglehetősen gyakorlatias formában fejti ki, addig a *Lélius* Gyerkenyi Pyber Benedeknek címzett ajánlása – a „tudós hazafiság”⁷² (jórészt nyelvvédő) retorikáját működtetve – ezeknek a téziseknek a tágabb összefüggéseit teszi beláthatóvá. Innen nézve talán megköcskázatható az állítás: az e peremszövegekben kirajzolódó literátori program meglehetősen nagy átfedést mutat Baróti Szabó és Vályi Nagy „deákos” programjaival. Amíg tehát a *Virág Benedek’ Poétai Munkái* szerzőjének programszövegeiben (az ortográfiai sajátosságokat leszámítva) többnyire a jól ismert „deákos” toposzok lelhetők fel, maga a versgyűjtemény egyáltalán nem tekinthető tipikusan „deákos” kötetnek. Azzal, hogy Virág lemond (többek között az előbeszéd elhagyásával) a militáns és/vagy didaktikus „deákosságról”, nem csupán egy olyan szerzői imázs kimunkálására teremt lehetőséget,

⁶⁸ Virág harcos „deákosságához” lásd: *KazLev*, II, 469–470. Lásd még leoninus-ellenes megnyilvánulásait: VIRÁG 1801, 23; VIRÁG 1804, 69–70. A *Magyar Poéták kik Római mértékre írtak 1540-től 1780-ig* című antológiája sem csupán elődkereső gesztus: a mértékes verselésnek a magyar irodalmi hagyományban való kimutatása az „igaz poézis” történeti legitimációját szolgálja.

⁶⁹ Az előszó „jelentésszerű” hiányáról lásd: HÁSZ-FEHÉR 2005, 304–305.

⁷⁰ A *Virág Benedek’ Poétai Munkái* és a *Horátzius’ Poétikája* szoros összetartozását jelzi, hogy a szerző kolligátumként való használatukra szólít fel: „A’ poétai Munkáimat, és Horátz poetikáját szépen egybe lehet kötetni” (Virág – Kazinczynak, 1803. febr. 9–12.) = *KazLev*, III, 8.

⁷¹ VIRÁG 1801, 7–32.

⁷² Erről részletesebben lásd: DEBRECZENI 2001.

amely (a fenséges jegyében) túllép az irányzatosság partikularitásán, de arra is ösztönözní tudja olvasóit, hogy a kötethez, pontosabban a kötetben konstituálódó poéta-figurához ne a korabeli recepciós sémák alapján közeledjenek.

A kötetrend

A Virág Benedek' Poétai Munkái kötetrendje a „deákos” tradíciónak megfelelő normatív műfaji-formai (metrikai) elrendezéshez igazodik, azaz Virág elkülöníti az ódaformájú költeményeket (a „Lantos Énekeket”) a hexameteres költeményektől (a „Hatos Versektől”).⁷³ Ez a rend azonban nem transzpárens módon érvényesül a kötetben. Hiányoznak ugyanis – az ugyancsak „római” mintát követő Baróti Szabó versgyűjteményeivel ellentétben – a verbális peritextusok közé sorolható kötettagoló belső címek. A két szövegcsoporthoz kizárólag nem verbális peritextusok választják el egymástól: a textusok között a 93. oldalon található ornamentikus jel,⁷⁴ valamint a tartalomjegyzék (azaz a *Mutató tábla*) elválasztó vonala – de még a szokványos ismeretközlő funkciót betöltő, illetve a szerző tudósságát jelző *Jegyzéseknek*⁷⁵ is van tagoló funkciója, hiszen az ódákhoz jegyzetszámokkal, a hexameteres költeményekhez jegyzetbetűkkel kapcsolódnak a jegyzetszövegek. Így viszont csak a deákos képzettségű, az értő, a beavatott olvasók számára tudatosulhat, hogy voltaképpen két (látens) „könyvre” osztható a gyűjtemény: a horatiusi mintájú *carminákat* tartalmazó elsőre, valamint a horatiusi mintájú episztolákat, epódoszokat, szatírákat tartalmazó másodikra. Az első könyvön belül alkalmazott laza időrend (a „török” háború hőseit magasztaló ódák például megelőzik a „francia” háborúval kapcsolatos költeményeket) a *varietas* elvét engedi érvényesülni.⁷⁶ A hagyományos nyitóversek (az invokációs sémát követő *A' Múzsákhoz*, valamint a kötet ajánlásához szorosan kapcsolódó, a mecénást megszólító és magasztaló *Gróf Festetics György Ó Nagyságához*) után ugyancsak egy alkaikum, a vitézi erényeket méltató *A' győzedelmeskedő Magyar Sereghez Török háborúkor 1789 áll*, majd két játékos – III. aszklepiadészi és szapphói – Horatius-imitáció (*Klóé; Ajándék*) következik, a negyedik egy – Toldy Ferenc kifejezésével – „philosophiai óda”⁷⁷ ugyancsak szapphói mértékben (*Egy*

⁷³ Lásd például Baróti Szabó kötetbeosztását: „Három részre vagyon megint fel-osztva az egész' munka: u. m. Hatos (Virgilius' rendi szerént); Alagyás, és Lantos Versekre.” (*Elő-szó* = BARÓTI SZABÓ 1802, I.) Lásd még: VIRÁG 1801, 7; VÁLYI NAGY 1999, 54.

⁷⁴ Ez a díszítő, illetve tagoló funkciót betöltő metszet feltehetően bécsi készletből származik, hiszen feltűnik a *Gyöngyössi Jánosnak Magyar Versei* (Bétsben, 1790) *Előljáró Beszéde* fölött is.

⁷⁵ A jegyzet-peritextusok korabeli funkcióiról lásd: MEZEI 1998, 84–85.

⁷⁶ Bár a Virág-költemények kronológiájának meghatározása igencsak problematikusnak látszik, a szerző által datált szövegek kötetbeli sorrendje is igazolja az időrendnek mint másodlagos (és korántsem következetesen alkalmazott) rendezési elvnek az érvényesülését. A normatív műfaji-metrikai alapon létrehozott „könyveken” belüli verssorrend kialakításának azonban csak egyik módja a (horatiusi) *varietas*-elv alkalmazása. Baróti Szabó például a statiusi elrendezést követi: itt a költemény „könyvbeli” helyét címzettjének, illetve témájának méltóságfoka szabja meg. E kötetrendről lásd: HÁSZ-FEHÉR 2003, 36.

⁷⁷ MTAKK Tört. 2° 11/a. Lásd még: TOLDY 1856, 33.

kis vigasztalás), az ötödik a haza „nagy embereit” dicsőítő alkaikum (*Baróti Szabó Davidhoz*), a hatodik és a hetedik ismét virtuóz Horatius-imitáció (*Lámia; Egy hajóhoz*), mégpedig alkaikoszi és III. aszklepiadészi mértéket követve. A hetvennyolc költeményt tartalmazó gyűjteményben tizennyolc antik mértékes forma lelhető fel. A kötet tehát rendkívül változatos (mind tematikai, mind prozódiai értelemben), ugyanakkor szigorúan egységes, hiszen a szerző a gyűjteményből egyaránt kihagyja a latin nyelvű, illetve a nem görög-római mértékre vett költeményeit. A kötet egységes kompozícióként való megjelenését az is elősegíti, hogy a két (látens) könyvet a szerzői identitásképzés szempontjából meghatározó jelentőséggel bíró költemények nyitják és zárják. A már említett (konvencionális) nyitóverseken kívül ilyen *keretversnek*⁷⁸ tekinthető az első könyvet lezáró *Lantomhoz* és *A' Múzsához*; a második könyv első episztolája, a *Heimer Mihályhoz*; a kötet végére helyezett öt óda (*Károly' győzedelme Oszteraknál; Tsendesítés; Csehinek; A' Szent; Az Örömhöz*); valamint a hexameteres záróvers, az *Ifjainkhoz*. A keretversek, amelyek részben a gyűjtemény második, jelentősen bővített kiadásában (*Poetai Munkák: Két Könyv*, Pesten, 1822) is megőrzi kiemelt pozíciójukat, akár még a (hiányzó) elő- vagy az utószó funkcióját is be tudják tölteni.

A második kiadás kötetrendje jelentősen különbözik az elsőétől: az 1799. évi kötet látens (nem verbális peritextusokkal jelzett) „deákos” könyveit 1822-ben – ahogy ez már a címlapról is kiderül – belső címekkel (verbális peritextusokkal) elhatárolt, kronológiai elv szerint képzett két könyv váltja fel. Az *Első Könyv* – néhány szöveg elhagyásával ugyan, de – az 1799. évi kötet (az első pályaszakasz) költeményeit tartalmazza, a *Második Könyv* az 1799 után (a második pályaszakaszban) írott munkákat gyűjti össze; a kötet végére pedig a *Töredékek* kerülnek. Virág a *Töredékek* között helyezi el az első kiadásban még a két látens kötet között elválasztó funkciót betöltő *Jeremiás' keservei az elpusztult Jeruzsálem várossán* és *Telemákus* című hexameteres fordításait (az előbbi *Jeremiás Keservei* címmel). Bár az *Első Könyv*ben a „Lantos Énekek”, a *Második Könyv*ben a „Hatos Versek” (főként az episztolák) dominálnak, ez sokkal inkább Virág költői pályájának sajátos alakulástörténetével összefüggő (statisztikai) fejleményként, semmint a „deákos” kötetrend iránti vonzalomként értelmezhető. Az 1822. évi kiadás azonban mégiscsak megőrzi a „deákos” elrendezés nyomait, hiszen az *Első Könyv*ben a „Lantos Énekek” elkülönülnek a könyvzáró „Hatos Versektől”. Ami pedig a keretverseket illeti: *A' Múzsához* és a *Gróf Festetics György Ő Nagyságához* című alkaikumok maradnak a kötet élén (a második kiadáshoz készült *Előszózat* című hexameteres nyitóverset követve), mint ahogy – a *Második Könyvet* és így lényegében magát a kötetet záró költeményként – megőrzi kitüntetett helyét az *Ifjainkhoz* is. Az első kiadás kötetzáró ódái viszont az *Első Könyv* „lantos versei” közé kerülnek, mégpedig úgy, hogy *Az Örömhöz* (*Az Örömhöz* címmel) és a *Tsendesítés* (*Csendesítő* címmel) átveszik a *Lantomhoz* és *A' Múzsához* zárófunkcióját. (A *Lantomhoz* így kissé előrébb sorolódik, *A' Múzsához* viszont ki is marad a második kiadásból.) Figyelmet érdemel, hogy a *Heimer Mihályhoz Új Esztendőkor* című episztola, amely az 1799. évi kiadásban némiképp eltű-

⁷⁸ A „keretfunkcióban levő szövegekről” lásd: ONDER 2003, 81.

nik a látens könyveket elválasztó, terjedelmes fordítások mögött (bár így is a második könyv nyitóversének tekinthető), az 1822. évi kiadásban – *Új Esztendőkor* címmel – marad a *Második Könyv* élén. Márpedig ennek az episztolának az új kötetrend szerint az *Első Könyv* „Hatos Versei” között lenne a helye. A szerző tehát még az alkalmazott szerkesztési elv megsértését is vállalja azért, hogy fontosnak vélt szövege immár egyértelműen a nyitóvers státusába kerüljön. Míg az episztola első címváltozata (Virág kedvelt eljárásának megfelelően) csak a konkrét hely- és időviszonyoktól oldja el a szöveget, addig a címzett nevét is elhagyó második variáns – a szöveg bölcséleti horizontjára irányítva a figyelmet – immár határozottabban lépteti ki az olvasót a szokványos episztola-szituációból. A senecai életvezetési regulákat visszhangzó episztolának ez az áthelyezése feltehetően összefüggésben áll a második kiadás mottóválasztásával. Az első kiadás horatiusi mottóját (*Epist.* 2,1,125–131) ugyanis Virág az 1810-es évek elejétől preferált, senecai „Élni Siess!”-maximára⁷⁹ cseréli le. Az episztola pedig e jelmondat tételes kifejtéseként is értelmezhető. A második kiadás tehát a mottóválasztással és a kötetrend módosításával finoman hangolja át az első kiadás *horatiusi* szellemét úgymond *senecaira*. Mindezek ellenére a kronológia elsődleges kötetképző tényezővé emelése, a latin nyelvű költemények beemelése,⁸⁰ a *Töredékek* függelékként való szerepeltetése arra enged következtetni, hogy az 1822. évi kiadásban már nem (elsősorban) az egységes szerzői imázs felépítésére és felmutatására helyeződik a hangsúly, inkább az összegzés, a poétai életpályára való visszatekintés, az áthagyományozandó verskorpuszt rögzítő *ultima editio* létrehozása a feladat. Az 1810-es évektől az irodalmi közvélemény a magyar literatúra „szent öregjeként” tiszteli a tabáni poétát.⁸¹ Ez az öregkori imázs azonban már nem az ódákra, még csak nem is a verseskötetekre, hanem részben a Horatius-fordításokra, részben a *Magyar Századok* című monumentális történetírói vállalkozásra, de még inkább a lassan legendás elemekkel feltöltődő Virág-figurára és -biográfiára épül. Jórészt a Szemere–Vitkovics–Horvát István-, majd pedig a Vörösmarty–Bajza–Toldy-kör tanúságtételére (és egyben kultuszképző tevékenységének hatására) formálódik meg a szent literátori hivatásnak áldozott, szerzetesi elvonultságban és szegénységben eltöltött élet nagyhatású narratívája.⁸²

⁷⁹ A senecai szöveghely: „Ideo propera, Lucili mi, propera vivere, et singulos dies singulas vitas puta.” (*Epist.* 101,10.) A senecai jelmondat számos Virág-költeményben (*Mészáros Józsefnek; Benyói Benyovszky Péternek 1814. Jan. 17d.*) feltűnik, mottóként áll több Virág-kötet élén, és a Kazinczy–Virág-levelezésben a Virág-levelek szokványos záróformulája. Lásd még Vörösmarty *Virág Benedekhez* című költeményének (1822) negyedik sorát: „Ifjat, üdöst egyiránt munkás életre siettetsz” (VÖRÖSMARTY 1960, 211).

⁸⁰ VIRÁG 1822, 114–115, 121, 122–123, 164, 203, 204, 212, 260, 262–263, 264–265.

⁸¹ Lásd például: TOLDY 1856, 31, 37.

⁸² Lásd például: VÖRÖSMARTY 1965, 259; TOLDY 1856, 37. Erről részletesebben: PORKOLÁB 2005, 41–42.

A bárdköltő-imázs

Horatius Augustusnak címzett episztolája (*Epist.* 2,1) különösen fontos önértelmező és öntanúsító szöveg Virág számára. Ezt nem csupán az igazolja, hogy az episztola egy részlete mottó-szerepet betöltő peritextusként áll a *Virág Benedek' Poétai Munkái* élen, de az is, hogy éppen ennek az episztolának a fordításával vezeti be a *Magyar Poéták kik Római mértékre írtak 1540-től 1780-ig* című antológiáját. A mottóként kiemelt citátum így hangzik Virág fordításában: „Főképpen ha megengeded azt hogy *előbbre segítik / A' nagy dolgokat a' kicsinyek*. Selyp és puha nyelvét / A' kis gyermeknek szép szóejtésre vezérli / A' Költő: a' dúrva 's paraszt száj motskai ellen / Ártatlan füleit védelmezi: emberi szívét / Emberségre, 's barátságosb érzésre tanította. / A' haragos, vad, irigy indulatot őrzi, javította. / A' különösb történeteket magyarázza, tanúkra / Nagy példákra mutat, kiket ön hasznára kövessen / Minden: végre, szegényt, szomorút vigasztal, örültet.”⁸³ A költő feladata tehát az „*utile dulci*”-elv jegyében körvonalazódik, mégpedig úgy, hogy az *utilitas* a poézis civilizatorikus (orpheuszi) és kommemorációs (bárdköltői) funkciójának egyaránt megfeleltethető. A *Virág Benedek' Poétai Munkái* textusai és peritextusai egy olyan poéta-figurát állítanak az olvasó elé, aki – egyfelől „szép szóejtésre”, „emberségre” tanítva, másfelől „nagy példákra” mutatva – a közösség szolgálatából nyeri legitimitását és presztízst. Ez a didaktikusan moralizáló közösségi költészet szükségyszerűen jár együtt az intő-feddő, serkentő-buzdító beszédmóddal. Nem véletlen, hogy a megszólítás (*apostrophé*), a feddés (*licencia*), a szemrehányó kérdés (*epiopsis*) és a dicséret (*laus*) a kötet meghatározó retorikai figurái közé tartozik. A kötetben transzparenssé váló bárdköltői identitás megalapozására alkalmasnak látszik az idézett episztola egy másik szöveghelye is (*Epist.* 1,2,48–50), amely Virág fordításában így hangzik: „A' rézmetsző sem dolgozza ki jobban az ortzát, / Mint a' Versszerző a' nagy szív' 's lelket azokban / Festi, kik érdemesek lettek tollára.”⁸⁴ Ez az argumentum (illetve néhány variánsa) számos Virág-költeményben feltűnik,⁸⁵ és Virág a *Magyar Poétákban* is erre építi a haza „fő embereit” „szerentsés Músája” által halhatatlanító Baróti Szabó laudációját.⁸⁶ A *Virág Benedek' Poétai Munkái* – a „magyar Hazánk' szerentsés Bardusa”-nak, „Nemzetünk' Díszére termett Oszsiánunk”-nak titulált költőtárs példáját követve⁸⁷ – a

⁸³ VIRÁG 1804, 14–15.

⁸⁴ VIRÁG 1804, 22.

⁸⁵ Lásd például a *Büdeskúti vitéz Hazánkfiának emlékezete 1799* című ódájának utolsó strófáját: „Pusztá halmodról ne törődgy; barátod / Lantya meg-tisztel, mivel érdemes vagy! / Illyetén márványt nem akárkí nyerhet / Tőle; örülhetsz.” (VIRÁG 1799, 75.)

⁸⁶ VIRÁG 1804, 63.

⁸⁷ Baróti Szabó Dávidhoz. *Mikor 1791. eszt. T. N. Szabolts Vármegye' Öröm-ünnepére örvendező Verset énekelne* = VIRÁG 1799, 40. Talán egy alapos összehasonlító vizsgálat is megerősítené a feltételezést: bár a szerzői olvasási ajánlat és a kötetrend tekintetében a *Virág Benedek' Poétai Munkái* jelentősen különbözik a Baróti Szabó-kötetektől, a (bárdköltészeti) tematikát, toposz- és motívumkészletet illetően Virág nagyon sokat köszönhet idősebb pályatársának. Igazolhatják ezt az olyan direkt szövegközi kapcsolatok, amelyek például *A' Magyar Húszárokhoz* című Baróti Szabó- és *A' győzedelmeskedő Magyar Sereghez Török háborúkor 1789* című Virág-költemények között állnak fenn; de elgondolkoztató, hogy a két poéta még a mottóválasztásban is

költészet *monumentum*-funkcióját helyezi előtérbe: a közösség lantosa a *virtus* és *gloria* között közvetít, a nemzeti panteon („a’ ditsőség temploma”) szertartásmesteri tisztét tölti be.⁸⁸ E magas presztízszű poétai feladatvállalás adekvát műfaja az óda, mégpedig többnyire a bárdköltői tematika méltóságfokához leginkább illeszkedő alkaikum. A kötet ódáinak csaknem a fele (szám szerint huszonnégy) ezt a mértéket követi. Az alkaikum tehát szorosan összefügg a magasztos bárdköltői küldetéssel, az érdemet halhatatlanító, közösségi-patriotikus tematikával. A kötet keretversei többnyire a bárdköltői identitás kinyilvánításának kulcsszövegei is: *A’ Múzsákhoz* című nyitóvers kilátásba helyezi, hogy a poéta „Helikon’ leányi”-nak a késztetésére „A’ halhatatlanság fíjának / Érdemit” fogja lantján zengeni;⁸⁹ a mecénást dicsőítő *Gróf Fetiits György Ő Nagyságának* a horatiusi „Dignum laude virum Musa vetat mori. / Caelo Musa beat” jegyében alapozza meg a bárdköltői küldetést;⁹⁰ az „első könyvet” lezáró ódák egyike pedig „a’ nemes Virtus” allegorikus képzetét állítja a középpontba.⁹¹ A keretversek így a bárdköltészet jegyében keltik a versgyűjtemény egységességének, megkomponáltságának érzetét (bár a magasztos közösségi-hazafias tematika egyhangúságát – a *varietas*-elvnek megfelelően – játékos és bravúros kisódák oldják). A bárdköltészethez való közeledés Baróti Szabónál együtt jár a latin nyelvű verseléssel való eltávolodással. Már korai, *H. Batthyányi József Esztergomi Érsekhez* címzett „Hatos Versének” beszélője arra kéri a „kegyes Hertzeget”, hogy engedje „a’ Múzsákkal magyaros dalt fűni tovább is”;⁹² és „magyar Lantját” hívja a poéta akkor is, ha a (nemzeti) közösség szempontjából jelentős téma megéneklésébe fog.⁹³ Figyelmet érdemlő fejlemény, hogy míg 1789-ben Kassán kiadott *Költeményes Munkájában* latin nyelvű versei is helyet kapnak (igaz, a magyar fordítással együtt), addig az 1802-ben megjelent *Meg-jobbított, ’s Bővített Költeményes Munkájába* már csak e szövegek magyar nyelvű változatai kerülnek be. A bárdköltő-imázs megformálásán munkálkodó – és így a hazai nyelv védelmezőjeként és propagátoraként fellépő – Virág is hasonlóan jár el: például az *Ode ad Hungaros e castris reduces* című hexameteres költeményét, amely röpíven (Viennae, 1798) és a Magyar Hírmondóban jelent meg 1798-ban,⁹⁴ magyar nyelvű változatában (*A’ táborból megtért Hazafiakhoz* 1797) illeszti be kötetébe. Virág *Poétai Munkájának* oly sokat foglalkoztatott Múzsája tehát kizárólag „magyar énekben” zengi az arra érdemesek dicséretét.⁹⁵ Az immár kötetes poétát

közös utat jár be: lásd a vergiliusi „Tu ne cede malis”-citátumot a *Bátorítás* című Virág-óda előtt (VIRÁG 1799, 27) és a Baróti Szabó Dávidnak *Meg-jobbított, ’s Bővített Költeményes Munkái* harmadik kötetének *Alagvász Versei* élén (BARÓTI SZABÓ 1802, III, 74). Az is beszédes adat, hogy a *Virág Benedek’ Poétai Munkájában* hét költemény megszólítottja Baróti Szabó (illetve Pyber Benedek és Virt).

⁸⁸ Erről részletesebben lásd: PORKOLÁB 2005, 11–62.

⁸⁹ VIRÁG 1799, 7.

⁹⁰ „Sirjokba döltek sok jeles emberek / Nevekkal együtt; mert tsak Azok, kiket / Megtisztel a’ virtust-imádó / Múzsá’ ditső szava, nem halandók.” (VIRÁG 1799, 10.) A horatiusi szöveghely: *Carm.* 4,8,28–29.

⁹¹ *Lantomhoz* = VIRÁG 1799, 88–90.

⁹² BARÓTI SZABÓ 1802, I, 18.

⁹³ *A’ Lanthoz* = BARÓTI SZABÓ 1802, III, 116.

⁹⁴ Magyar Hírmondó, XIII. szakasz (1798), 415–416.

⁹⁵ Lásd: VIRÁG 1799, 9, 92.

köszöntő *T. Virág Benedek*hez című Baróti Szabó-költeményből nem is marad el e poétai program méltatása: „Melly kegyesen zengnek nyelvünkön húrjaid. Árpád / Nyelve miként éled mennyei lantod után”.⁹⁶

A *Virág Benedek’ Poétai Munkái* fogadtatását áttekintve megállapítható, hogy a szerző ódaköltőként kanonizálódik a klasszikus századforduló irodalmi nyilvánosságában.⁹⁷ Ez a recepciós fejlemény persze egyáltalán nem meglepő, hiszen a kötet elsősorban a horatiusi ódák hazai mestereként állítja a szerzőt az olvasók elé. (Mennyiségileg is jelentős episztoláiról lényegében sem a kortársi közvélemény, sem az irodalomtörténetírás nem vesz tudomást.⁹⁸) Virágot mint ódaköltőt ruházzák fel a „Hazám’ Bárdusa”-titulussal,⁹⁹ és ódaköltőként kapja meg „A’ Nemzeti Lélek’ Tüzes Ébresztője” címet. Ez utóbbi áll a Johann Passini által metszett Virág-arckép alatt, amely 1818-ban jelent meg a Tudományos Gyűjteményben, és egy-egy variánsával Vitkovics és Vörösmarty is él *Virág Benedek*hez című költeményeikben.¹⁰⁰ A titulus aztán Toldy Ferenc *Virág Benedek, „a nemzeti lélek tüzes ébresztője”* című „arcképe” nyomán válik közhasználatú irodalomtörténeti formulává.¹⁰¹ A Toldy közvetítésével elhíresült titulus toposzként hagyományozódik – immár idézőjel nélkül – a Virág-szakirodalomban (fellelhető például Szalay Gyula, Négyesy László és Pintér Jenő munkáiban¹⁰²), de feltűnik az 1880-ban leleplezett tabáni Virág-emléktábla – Tárkányi Béla költeménye alapján készített – fel-

⁹⁶ Köszöntő versét egy „Bőjt más hó 13-án 1801” kelt leveléhez mellékeli: ÁGOSTON 1882, 274.

⁹⁷ Lásd például Kazinczy megállapítását: „Virágon kívül még nincs egy poétánk is, a’ ki a’ Horác’ lantjának méltóságát érzette volna.” (Kazinczy – Kis Jánosnak, 1803. ápr. 6. = *KazLev*, III, 48.) Virág versgyűjteményét már Batsányi beharangozza Ányos-kiadásában, ugyanis a *Virág Benedek Úrnak* (Budáról, 15. Nov. 1777.) című episzta egyik Virágot dicsérő sorához („Kiből Országunknak leszsz főbb versszerzője”) az alábbi jegyzetet fűzi: „Hogy Ányosnak e’ jóvendölése nem hiu beszéd, vagy tsupa barátságébli szívességből eredett ditséret volt, azaz, hogy V. Úr valósággal egygyik fő poétája hazájának: tudgya a’ mái Magyar Világ; de még nyilvánbban fogja ezt láthatni, nem sokára kiadandó számosabb ’s nevezetesebb munkájiból. – Méltán örülhet és büszkélkedhetik első remete Sz. Pál’ néhai (magyar) szerzete, hogy ilyen embereket, ilyen hazafiatkat nevelhetett kebelében! A’ Kiadó.” (ÁNYOS 1798, 103–104. Lásd még: BATSÁNYI 1960, 129.) A versgyűjteményt a kortársak nagy lelkesedéssel fogadják. Ahogy Toldy írja: „1799-ben összegyűjtött *Poetai Munkái* mély benyomást tettek” (TOLDY 1987, 150).

⁹⁸ Neve nem csupán a kortársi episztolatörténeti áttekintésekből (DÖBRENTÉI 1814, BITNITZ 1827, TOLDY 1828) hiányzik, de a korszak episztolaelméletét vizsgáló tanulmányból (LABÁDI 2004) is kimarad. Toldy Ferenc sem tud mit kezdeni Virág episztoláival, szatíráival és epigrammaival. „Arcképében” külön csak az episztolákat tárgyalja (nyilván azok jelentős száma miatt), mégpedig a következő értékeléssel: többnyire „minden költői érdem nélkül vannak [...] kedvesek, de csak mint életrajzi adatok.” (TOLDY 1856, 34.) Szalay Gyula ugyan – tudósi lelkiismeretétől vezérelve – szisztematikusan végigtekint kisonográfijában Virág horatiusi műfajain, ám az episztolákhoz érve Toldy ítéletét ismétli meg: „Egész prózaisággal beszéli el magán dolgait, melyek érdekesek életrajzi tekintetben [...], de gyönyörködve nem tanítanak.” (SZALAY 1888, 282.)

⁹⁹ Csokonai: *Virág Benedek Úrhoz* = CSOKONAI 1994, 227. Lásd még Horvát István és Ferenczy János levezetését: HORVÁT–FERENCZY 1990, 20.

¹⁰⁰ Lásd: „lantoddal az Árpád / Magzatit álmokból felverted” (VITKOVICS 1980, 97); „És tüzesen keltvén a’ nyugvó nemzeti lelket” (VÖRÖSMARTY 1960, 211).

¹⁰¹ Pesti Napló, 1853. dec. 31. Az „arckép” kis módosításokkal többször is megjelent: TOLDY 1856; VIRÁG 1862 (előszóként); TOLDY 1873. Az „arcképről” részletesebben lásd: PORKOLÁB 2007.

¹⁰² SZALAY 1888, 364; NÉGYESY 1892, 144; PINTÉR 1931, 579.

iratában is: „Nemzeti léleknek tüzes ébresztője lakott itt”.¹⁰³ A nemzet ébresztésének (bárd)költői imperatívusza egyébként számos Virág-költeményben megjelenik: így a „Rákos Lakossá”-t buzdító *Kiáltossinak* c. ódában („Zengd, zengd régi ditsősségét e’ puszta mezőnek, / ’S ébreszd Hunnia’ gyermekit!”¹⁰⁴); a *Nemescsói Sztrokai Antalnak* címzett episztolában („pengesd / Lantodat, és ébreszd bennünk a’ nemzeti lelket”¹⁰⁵). A *Virág Benedek’ Poétai Munkái* alapján tehát a szerző a költői tematika felől nézve „a hazaszeretet és erény” lantosa, „az eszméletes hazafiság fenkölt éneklője”, műfaji szempontból a fenséges ódaköltészet művelője, vagyis az *os magna sonaturum*, a nemzeti bárd (*par excellence* a nemzet poétája) státusát töltheti be a klasszikus századforduló – strukturálódó és intézményesülő – irodalmában.¹⁰⁶ Amikor Virág – feltehetően ebben is horatiusi mintát követve – lényegében felhagy az ódaköltéssel, és az episztolairás mellett a *Magyar Századok* című nagy történetírói vállalkozásába kezd, Kazinczy szelíd határozottsággal próbálja barátját lantolásra szorítani. Virág szóvá is teszi, hogy „Te csak versificatióra készítsz engem. Miért nem inkább a’ Századokra? én úgy vélem, hogy ezek a’ nemzetnek nagyobb hasznára vannak, mint akármely poéma. Bizony igen szeretném, ha többen dolgoznának e tárgyban, de nem úgy ’s olly formán mint eddig”.¹⁰⁷ A Virágot „nagy lelkű oktatójuknak”¹⁰⁸ tekintő ifjú literátorok (Horvát István, Ferenczy János és Vitkovics Mihály) ugyancsak ambivalens módon viszonyulnak a mester látványos pályafordulatához. Egyfelől üdvözlük a *Magyar Századokat* mint jelentős hazafiúi teljesítményt (ahogy a *T. Virág Benedekhez* című Vitkovics-epigrammában olvasható: „Századidat ki megért ésszel forgatja, ha gyermek / Vólt haza dolgaiban, római férjfi leszen”¹⁰⁹); másfelől viszont úgy látják, hogy „a nagy férfi igen nagyot botlott, hogy a poézistól, melynek oly igen szerencsés beavatottja volt, elállván, história-írássra vetemedett”.¹¹⁰ A tanítványi kör mindent elkövet azért, hogy a mestert letérítse a törtéíráss (tév)útjáról, és rávegye magasztos poétai küldetésének folytatására. Vitkovics *Virág*

¹⁰³ Erről lásd: VERMES 1883, 214–216.

¹⁰⁴ VIRÁG 1799, 70.

¹⁰⁵ VIRÁG 1822, 128.

¹⁰⁶ Lásd: TOLDY 1856, 31. Megjegyzendő, hogy Virág – Carl Anton von Gruber *Hymnus an Pallas Athene* című költeményének egy Batsányit dicsőítő részletét kommentálva – ironikus kontextusban használja ezt a horatiusi *locust* (*Sat.* 1.4,43–44): Virág – Kazinczy Ferenchez (1802. nov. 12.) = *KazLev*, II, 503. Virág hexameteres Berzsenyi-gúnyversében, a Horvát Istvánnak címzett *Történetben* pedig – Pontyit beszélgetve – egyenesen a paródia eszközüvé válik az *os magna sonaturum*-toposz: „Ne bolygass; / Inkább példámat, ha poétai híre sovárgasz, / (Bár ezelőtt régen cselekedted volna!) kövessed; / ’S magna sonaturum szádat tátsd nagyra, nagyobbra, / Fel, fel!” (VIRÁG 1822, 149.) Érdekes, hogy Kazinczy ugyancsak Berzsenyivel kapcsolatban idézi a horatiusi szöveghelyet – igaz, Virággal ellentétben éppen az elismerés szándékával: „Egyéberánt hogy vissza térjünk Berzsenyire, ötle meg nem lehet tagadni ezeket: Ingenium cui sit, cui mens diviniat, atque os / Magna sonans.” (Kazinczy – Kölcsey Ferenchez, 1813. szept. 28. = *KazLev*, XI, 71.)

¹⁰⁷ Virág – Kazinczynak (1811. febr. 7.) = *KazLev*, VIII, 304. Lásd még: „gyakran biztattál, hogy verseket is írnék, ne csak Századokat, a’ miből értem, hogy gyönyörködöl munkáimban, mint én a’ tiédben.” (Virág – Kazinczynak, 1810. júl. 26. = *KazLev*, VIII, 27.)

¹⁰⁸ HORVÁT-FERENCZY 1990, 17.

¹⁰⁹ VITKOVICS 1980, 185.

¹¹⁰ VITKOVICS 1879, II, 90.

Benedekhez című költeménye – az ifjak szándéka szerint – „igen érzékenyen kéri a’ nagy lelkű Hazafi Poétát, hogy ne hagygya el egészen a’ menyeyei lantolást”.¹¹¹ Virág azonban kitart elhatározása mellett, vagyis „folyvást izzad a századolásban”,¹¹² így a *történetész* Horvát sem tehet mást, mint megbékél a *poéta* Virág patrióta éthoszt hirdető, azaz morális szempontból csakugyan megkérdőjelezhetetlen vállalkozásával.¹¹³

A „magyar Horátz”-imázs

A bárdköltő mellett (pontosabban ezzel szoros összefüggésben) a *Virág Benedek’ Poétai Munkái* egy másik poéta-imázst is felkínál az olvasónak: a *római mértékre vett versek mesterét*. A szerző ennek érdekében kihagyja gyűjteményéből azokat a költeményeit, amelyek tematikájukat és modalitásukat tekintve ugyan a bárdköltői identitást erősítik, ám verselésük szerint a rimes-szótagszámláló típusba tartoznak (*Vitéz Gróf Nemes György’ ditsérete*; *A’ Székes Fejér-Vármegyebéli Nemességhez, mikor a’ Magyar Korona őrizésére Budára menne Apr. 14 Napj. 1790*; *A’ Magyarokhoz 1790*; *Ének a’ Hazafiakhoz. 1797*). A kötet intenciója szerint a bárdköltői tematika megköveteli az óklasszikai mérték alkalmazását.¹¹⁴ Négyesy László kimutatása szerint a klasszikus magyar irodalom poétái közül Virágnál lelhető fel a legtöbb (szám szerint huszonnégy) mértékes forma.¹¹⁵ Csupán a *Virág Benedek’ Poétai Munkájában* tizenhét mértékes forma tűnik fel. A kötet hetvenhét költeményéből ötvenhét ódaformájú, a többi hexameteres (az „alagykák”, azaz a disztichonos költemények azonban hiányoznak). Az ódák közül huszonnégy alkaionos, nyolc aszklepiadészi, tizenkettő szapphói. Ez utóbbiak elsősorban az individuális-bölcselekedő tematikával, a virtuóz játékkal, a műzsaversekkel kapcsolódnak össze. Virág olykor hexameteres párverset (például püthiamboszi I.), háromsoros formát (például arkhilokhoszi II.) választ ódái mértékéül, de található a kötetben a „deákosok” körében népszerű „elegyes” vers is (*Kiáltossinak*; *A’ Tzívódókhoz*). Ez a metrikai változatosság azt sugallja: a szerző fölényes ismerője és virtuóz alkalmazója a klasszikus mértékeknek. A kötet Baróti Szabóval kapcsolatos verseinek mértékválasztása jól példázza Virág prozódiai jártasságát. A négy költemény közül az, amelyik Baróti Szabót

¹¹¹ HORVÁT 1967, 74. Lásd a költemény vonatkozó sorait: „Gyors buzgósággal vetekedve, utánad eredtünk / Érdemeket nyeregetni hazánkban. / Ám egyszerre elállsz, valamint a fülme, nyájas / Énekeddel kecsgetni fülünket. / Mit gondolsz? Nem látod-e, mily gondatlan időkben / Élünk a puhaság kebelében. / Mily szaporán kihál ébredése az elszelesített / Ifjaknak gyakor ösztön nélkül... / Mit vársz? Int az idő, késlelve haladni magyarnak / Nem sikeres; sokat elmellőztünk. / Verd kobozod, míg tart melled tüze, s lobra hevítse / Ámolygó hazafinknak lelkét.” (VITKOVICS 1980, 97–98.)

¹¹² Vitkovics – Kazinczynak, 1812. jún. 29. = VITKOVICS 1980, 510.

¹¹³ „[1809. február 23.] Tíz óra után [...] által mentem Virág Benedekhez. Munkában lettem: Ő századait folytatta, s velem közlőtte. Irjon ő a’ mint írhat, ha mindenütt nem leg jobban írhat is. Támadhat idővel olyan Hazafi, ki gondolataiból más gondolatokra vetemedhetik. Elég az poétától, a’ mit szül a’ história nemében.” (HORVÁT 1967, 405.) Erről részletesebben: PORKOLÁB 2005, 56–58.

¹¹⁴ Ehhez lásd: BÍRÓ 1998, 377.

¹¹⁵ NÉGYESY 1892, 216–217.

mint bárdköltőt ünnepli (*Baróti Szabó Dávidhoz, mikor 1791. eszt. T. N. Szabolts Vármegye' Öröm-ünnepére örvendező Verset énekelne*), illetve az, amelyik a haza nagyjainak elhunytá felett kesereg (*Baróti Szabó Dávidhoz*), alkaikum. A baráti enyelgés, évődés és civódás versformája viszont az arkhilokhoszi II. (*Szabó Dávidra*) és az epódoszi jambus (*Bosszú-állás*). Ez a kifinomultság ismerhető fel a kötet Festetics-ódáiban is: a mecénás apát dicsőítő költemény alkaikoszi, a nagyreményű fiút intő-buzdító vers szaphói formát követ (megfelelve a megszólított személy státusához, rangjához, életkorához igazodó mértékek „deákos” konvenciójának).

A mottón és a kötetrenden túlmenően a versgyűjtemény Horatiusra-hangoltságát jelzik a mester-imázst erősítő, virtuóz Horatius-imitációk (*Klódé, Ajándék, Lámia, Egy hajóhoz*) és Horatius-parafrázisok: jelképes, hogy már a kötet nyitóversének, *A' Múzsákhoz* című ódának első strófája Horatius „Quo me, Bacche, rapis tui / plenum?” kezdetű ódájának (*Carm.* 3,25,1–3) parafrázisaként olvasható. A *Virág Benedek' Poétai Munkáji* egyébként is a horatianizmus hagyományának reprezentánsa, abban az értelemben mindenképpen, hogy e tekintélyes tradíció képviselői „a római világ erkölcsi mértékeit alkalmazták korukra, s a római költészet szép illúzióival lelkesedtek mindazért, mi kimagasló voltával a jelenben arra emlékeztetett”.¹¹⁶ Nem meglepő, hogy – a recepciótörténet tanúsága szerint – ez a kötet emeli Virágot „Magyar Horác”-cá. (A titulus mindezidáig a közismert neolatin ódaköltő, Hannulik János Krizosztomot illeti meg,¹¹⁷ majd később Berzsenyire hagyományozódik.) *Erköltői Oktatásaiban* már Péteri Takáts „Hazánk' Horatziussa”-ként emlegeti Virágot,¹¹⁸ majd pedig Vitkovics Mihály és Berzsenyi Dániel költeményei ünneplik „hazánk Flaccusa”-ként, illetve „Honnom' Flaccusa”-ként a *Virág Benedek' Poétai Munkáji* szerzőjét.¹¹⁹ Horvát István naplója szerint Virág maga is „nagyon sohajtja” a „Magyar Horátz” nevezetét¹²⁰ – bár ennek ellentmondani látszik az a Kazinczynek címzett levele, amelyben kötetének bécsi recenziójára reagál: „Van e hire nálatok az Allgemeine Lit. Zeitungnak? ha megkapod, olvasd [...] abban azt, a' mit a' Poétai Munkákról írt egy Bétsi és Pesti Tudós. [...] A' deák Horátziusnak, a' mennyire tölem kitelhetik, imitator-ja – de nem servum pecus-a – akarok lenni. Ha Magyar Horatzius is vagy, az az Allgemeine Lit. Zeitungban lakik tsak.”¹²¹ A literátus közvélemény mindenesetre a „deákos” ódaköltészet „Magyar Horác”-ként tisztelt mesterét,¹²²

¹¹⁶ HORVÁTH J. 1960, 85. Virág „Horatianismusáról” lásd például: FEJÉR A. 1935.

¹¹⁷ Lásd például: Hadi és Más Nevezetes Történetek, V. szakasz (1791), 613; Magyar Hírmondó, XII. szakasz (1797), 348. Lásd még Baróti Szabó N. T. *Hannulik Úrhoz* c. költeményét: BARÓTI SZABÓ 1802, I, 23.

¹¹⁸ PÉTERI TAKÁTS 1799, 43.

¹¹⁹ *Virág Benedekhez* = VITKOVICS 1980, 97; *Virág Benedekhez* = BERZSENYI 1979, 47. Berzsenyi költeményének nyitósorai („Éván! Merre, hová ragadsz? / Milly szentelt ligetek boltjai fednek el?”) *A' Múzsákhoz* első strófájának (és persze a vonatkozó horatiusi szöveghelynek) a „játékos visszhangjaként” értelmezhetők. (Ehhez lásd: NÉMETH L. 1986, 106.) Lásd még a kritikai kiadás jegyzetanyagát: BERZSENYI 1979, 416–417.

¹²⁰ HORVÁT 1967, 111.

¹²¹ *KazLev*, II, 465.

¹²² Néhány példa: a Hazai Tudósítások *Tudományos Dolgok* című rovata a *Magyar Századok*, majd pedig a *Poémák* megjelenéséről tudósítva azt emeli ki, hogy „a' mi Magyar Horatiusunk” újabb és újabb munkákkal bővíti „a' Hazai Litteraturát” (1808, II, 16. sz., 128; 1811, I, 15. sz., 116). A Tudományos Gyűjtemény az

sőt a horatiusi *opera omnia* reménybeli fordítóját látja Virágban. A Hasznos Multságok szerkesztője, Kultsár István például minden alkalmat megragad, hogy kinyilvánítsa a „Haza”, a „Nemzet” ilyen irányú óhajait, sőt elvárásait: „[Horatius leveleinek] tellyes számát ő tőle várja Hazánk”; „bár tsak az egész Horatiussal megajándékozná Nemzetünket!”¹²³ A *Magyar Prosodia és Magyar Írás vagy inkább ezen két tárgyról rövid észrevételek* című Virág-kötet (1820) megjelenéséről tudósítva sem mulasztja el hangsúlyozni, hogy Virág „az Olvasót azon nagy Költőnek lelkével, kivel ő annyira öszve atyafiasodott, könnyebben megismértetni” igyekszik, és így lassan „betelik minden jó Hazafinak óhajtása, mert egymás után ezen jeles Költőnkől bizonyossan egész Horácshoz jutunk.”¹²⁴ Kazinczy 1815. március 3-án kelt levelében rajongva írja Helmezy Mihálynak: „Virág Horátnak minden Epistoláit fordítja. – Ez magamon kívül ragad. Lesz Horátunk, a’ millyen egy nemzetnek sincs”,¹²⁵ Szemere Pál pedig 1816. február 24-én arról tudósítja barátját, Kölcseyt, hogy „Virágnak [Horvát] Pista per ötven ft hordja az ajándékot ’s magasztalást, serkentést Horátz fordítására. Néhány ódát magam is láttam. Szép aquisitioja lészen ez nyelvünknek.”¹²⁶

Kitekintés: a szerzői narratíva elmosódása

Ez az egyszerre játékosan virtuóz és didaktikusan moralizáló költészet, ez a „deákosság” és a bárdköltői tradíciók összekapcsolásával és megújításával létrehozott poétai identitás alapozza meg Virág tekintélyét, és jelöli ki helyét a klasszikus századforduló magyar irodalmában. A „Magyar Horác”-imázs érdekében a szerző szigorú szelekcióval állítja össze versgyűjteményét: lemond mind a latin nyelvű, mind a nem mértékes költeményeiről, sőt még episztolái esetlegességeit is el kívánja tüntetni (egyfelől a keletkezési körülményekről tanúskodó helymegjelölés és keltezés, másfelől a válaszepisztolák elhagyásával). Az egységesen megformált poéta-imázs hatásosságát erősíti, hogy Virág nem a direkt, transzparens peritextusokra (előbeszéd, toldalékok), hanem az indirekt peritextusokra (mottó), illetve a rafináltan összetett struktúrába rendezett költeményekre (elsősorban a keretversekre) támaszkodik. A kötet egyszerre kívánja megszólítani (egyik

1819. évi keszthelyi Helikon-ünnep kapcsán számol be arról, hogy az „idei ünnep alkalmatosságával magyar Horátunknak N. T. T. Virág Benedeknek 200 fból álló jutalom rendeltetett” (1819, III, 121). Vitkovics Mihály „Budai Flaccus”-ként emlegeti Virágot Kazinczynak írott leveleiben: „Egy délutáni vidámságában [Virág] értenem adta, hogy egy kevés Tokait szeretne töled kapni fölöstökömre. – Ha módgyát ejthedd, küldgy ezen Flaccusunknak pegazust.” (1809. szept. 4. = *KazLev*, VI, 516); „Töv. és Vir.-búl begyűlt pénzt, az az száz forintokat Institoristúl, a mint meghagyád, quietantia mellett felvevém, és azonnal a Budai Flaccusshoz ballagván, néki az ő Franciscanus Gunyhójában által adám” (1812. márc. 14. = IX, 335). Nekrológiájában Horvát István is mint „Magyar Horátus”-tól búcsúzik a költőtől: HORVÁT 1830, 129.

¹²³ *Tudományos Dolgok*, Hazai Tudósítások, 1810, I, 43. sz., 349; 1811, I, 18. sz., 140.

¹²⁴ Hasznos Multságok, 1820, I, 43, 336–337. Lásd még: Hasznos Multságok, 1820, I, 3. sz., 17; 1820, II, 24, 186–187.

¹²⁵ *KazLev*, XII, 427.

¹²⁶ KÖLCSEY 2005, 461.

meghatározó retorikai figurája is az *apostrophé*) a patrióta *virtus* dicsőítésével saját önazonosságát is megerősítő, önmagát nemzetként tételező közösséget (elsősorban a korszerű erényeket reprezentáló tudósokat-literátorokat és a jövő letéteményesének tekintett, az érdem útjára kalauzolható ifjúságot), valamint a horatiusi formák gazdagságában és szépségében gyönyörködő, „deákos” iskolázottságú olvasót. A *Virág Benedek' Poétai Munkái* tehát hatásosan valósítja meg a buzdító-serkentő és intő-feddő, a virtust magasztaló patriotikus költészet magasztos közösségi feladatát teljesítő bárdköltői identitás, valamint a görög-római mértékre vett versek mestere-identitás egymást erősítő összjátékát. Ez a gondosan kimunkált és felmutatott szerzői imázs már a *Poétai Munkák* második, jócskán bővített kiadásában (1822) a háttérbe szorul (hiszen az *ultima editiónak* szánt gyűjteményben a hangsúly a költői életpálya összegző bemutatására helyeződik), majd szinte nyomtalanul tűnik el a Toldy Ferenc által sajtó alá rendezett „harmadik, teljesb” kiadásban (*Virág Benedek Poétai Munkái*, Pest, 1863).

Toldy – ahogy ezt az *Előszó*ban tudatja – „a fő formák, s mennyire lehetett kor szerint is rendezett” kiadásban adja közre Virág költeményeinek „sokkal teljesb” gyűjteményét.¹²⁷ Először tehát műfaji szempontból szortírozza a szövegeket (*Ódák; Vegyes költemények; Epistolák; Epigrammák és gnómák; Fabulák*), majd az egyes műfaji csoportokon belül a kronológiai elvet követi. Az 1799. évi edíció ódái így az *Ódák* „első könyvébe” kerülnek, hexameteres költeményei pedig részben a *Vegyes költemények* „első könyvében”, részben az *Epistolák* „első könyvében” kapnak helyet. Ez a kötetrend azonban több problémát is felvet: a *Vegyes költemények* például műfajilag heterogén, a többi kategóriába besorolhatatlannak vélt szövegek gyűjtőhelyévé válik, és bizony – néhány kivételtől eltekintve – reménytelen vállalkozásnak látszik a Virág-költemények pontos kronológiájának meghatározása is. Toldy az 1799. évi, illetve az 1822. évi kiadásokhoz képest valóban „sokkal teljesb” gyűjteményt állít össze, hiszen közli a szerző által mind az 1799. évi, mind az 1822. évi kötetből kihagyott költeményeket (például az *Ódák* „első könyvébe” betoldva a *Változás* című ódát; a *Vegyes költemények* „első könyvébe” illesztve a nem római mértékre vett, korai verseket,¹²⁸ azaz Virág „azon zsengéit, melyek őt mint kezdetben Bessenyei követőjét mutatják fel”¹²⁹), és közli az 1799. évi kötetben megtalálható, ám az 1822. évből hiányzó ódákat.¹³⁰ Toldy felveszi edíciójába azokat az „újabb” (1799 után keletkezett) költeményeket is, amelyekre az 1822. évi gyűjtemény összeállításakor „az agg költő részint maga sem emlékezett többé, részint mellőzött, nehogy a kötet felettébb nevekadjék”.¹³¹ Így kerülhet például *A Zsoltárok közül* címmel az *Ódák* „második könyvének” végére két mértékes zsoltárátköltés – mintegy mutatványként (azaz elhagyva Virág *Magyar Lant* című, 1825-ben kiadott gyűjteményének

¹²⁷ VIRÁG 1863, VII.

¹²⁸ *Vitéz gr. Nemes György dicsérete; Egy hajóhoz; A magyarokhoz; A székesfejérvári nemességhez, mikor a m. korona őrzésére menne; Szabó Dávid ódájára gr. Ráday Gedeon halálán; Mulandóság.*

¹²⁹ VIRÁG 1863, VI.

¹³⁰ *Batthyányi Ferencz ifjú gróf halálára; Magyarország leírójához; Ányos Pál emlékezete; Bot Ádámnak; A Duna hídján; A Músához.*

¹³¹ VIRÁG 1863, VI.

többi darabját); valamint így zárulhat a kötet azokkal a „fabulákkal”, amelyeket Virág összegyűjtve *Költemények Phaedrusként* címmel jelentetett meg 1819-ben. Arra, hogy ez a „sokkal teljesb” kiadás is hiányos, a kiadói *Előszó* figyelmezteti az olvasót: „Nem teljes ugyan e kiadás sem az utolsó sorig: de jó lélekkel mondhatom, hogy amit fel nem vettem, nem csak jelentéktelen, hanem maga által is itt-ott poetikai példahelyekül közöltetett inkább, semmint költeményül.”¹³² A szerkesztői-kiadói szándék nyilvánvaló: Toldy helyre kívánja állítani a költői életmű teljességét (már amennyire érdemes), valamint fel kívánja számolni az 1799. és 1822. évi szerzői kiadásokban észlelt „kedélyes rendetlenséget” (már amennyire lehetséges). Az *Előszó* szerint „a költő ismeretét” és „élvezhetőségét” nem egyszerűen megkönnyíti, de egyenesen lehetővé teszi az új, „sokkal teljesb” és „rendezett” kiadás.¹³³ A Toldy-féle edíció tehát a teljesség és rendezettség (pre-pozitívista) ígézetében tünteti el az énformálás – elsősorban a kötetrend és a peritextusok által transzparenssé tett – szerzői eljárásait.

A szerzői kiadások keretversei többnyire elvesztik kiemelt funkciójukat: az *Iffjainkhoz* című kötetzáró vers például a kötet közepére, a *Vegyes költemények* „első könyvének” a végére kerül. Az 1822. évi kötet nyitóverse, az *Előszózat* ugyan megőrzi pozícióját, ám Toldy azt a Reseta Jánosnak címzett ajánlóverset helyezi elé, amely a *Magyar Prosodia és Magyar Írás vagy inkább ezen két tárgyról rövid észrevételek* című Virág-kötet (Budán, 1820) előtt áll, és amelyet a szerző be sem emel az 1822. évi edícióba. A költeményben Álmos – „mint rég Horácznak / Rómulus” – így szól a poétához: „Meddig irsz még Trója pusztá / Nemzetének hangjain? / A’ Bakonyba nem bolondság / Fát szekéren hordani? / Nincsenek sokan, kik untig / Enniussal tartanak? / Légy hazádhöz, mint anyádhoz, / A’ mivel birsz, háládó.” A poéta pedig fogékony az intelemre: „Illyetén szép biztatásra / Tellyesen felébredék, / ’S zengni nyelvén nemzetünknek / Kezde kobzom verseket”.¹³⁴ Az ajánlóvers direkt módon utal vissza a *Magyar Prosodia és Magyar Írás* horatiusi mottójára: „Kezdék egykoron én, ki születtem tengeren innen, / Irni görög nyelven versecskét, ’s íme! Quirínus / Éjfél multa után, mi üdön igaz álmakat alszunk, / Hozzám szóla ki fát erdőre visz, esztelen ember, / És ki görög költők seregét sokasítani akarja; / ’S eltöltött. Hor. I. K. 10. Szatira.”¹³⁵ Toldy a Reseta-verssel együtt a kötet mottóját is átveszi – helyettesítve ezzel az 1799. évi és az 1822. évi kiadások mottóit. Az eljárás igencsak rafinált: Toldy úgy tudja lecserélni a *Poétai Munkák* szerzői kiadásainak mottóit (és részben nyitóverseit), hogy – a *Magyar Prosodia és Magyar Írás* peritextusait felhasználva – a szerkesztői-kiadói önkényesség vádjá alól is mentesül. Az új mottó és nyitóvers persze a szerzői narratíváktól némileg eltérő olvasási stratégia követésére ösztönöz: immár határozottan Virág költészetének Toldy által tételezett (irodalom)történeti jelentőségére, a (mértékes) poézis magyar nyelvű művelésében és propagálásában betöltött kezdeményező, iránymutató szerepére helyeződik a hangsúly. (Innen nézve válik érthetővé, hogy miért hiányoznak Toldy kiadásából a szerző latin nyelvű versei,

¹³² VIRÁG 1863, VII.

¹³³ VIRÁG 1863, VII.

¹³⁴ VIRÁG 1820, 6–7.

¹³⁵ VIRÁG 1820, 4.

beleértve azokat is, amelyek az 1822. évi edícióban – a kötet végén, a *Töredékek* között – mégiscsak helyet kapnak.) A választott mottó és nyitóvers tökéletes összhangban áll a Virág költészetének „hatalmas és elragadó” korabeli hatását hangsúlyozó, jórészt a jeles pályatársak (Kazinczy, Csokonai, Berzsenyi és Vörösmarty) verses tanúságtételeit előszámláló kiadói *Előszó*val, illetve Toldy – az *Előszó* által is hivatkozott – többször újraközölt, közismert Virág-„arcképével”.¹³⁶ Ezek az apologetikus kommentárok elsősorban Virág (óda)költészetének „históriai becsét” emelik ki, azaz arra a kérdésre kínálnak választ, hogy a *Virág Benedek Poétai Munkáinak* „harmadik, teljesb” kiadása miért a „Magyar Nemzet Classicus Írói” sorozat keretében jelenik meg: „Igen is: Virág költészetünk fejlődési láncolatában oly szem, melynek ismerete nélkül e fejlődés menetele csonka, érthetetlen: s classicusaink sorozatából, ha az maholnap szerves egészet képezzen, ki nem maradhat.”¹³⁷ Ugyanakkor nem csupán a kommentárok hivatottak a Virág-kiadás igazolására, de Toldy Virággal kapcsolatos (fejlődéstörténeti) tételei is támaszhoz jutnak a szövegek – mintaszerűnek szánt – kiadásával. Talán megkockáztatható az állítás: a szerkesztő-kiadó az új peritextusok által (pre)formált, újrendezett, azaz a szerzői narratíváktól megfosztott edícióval hozzá kívánja igazítani a gondozott szövegkorpuszt a (már egy évtizede készen álló) Virág-„arcképhez”. Toldy mintha nagyon is tisztában lenne azzal a felismeréssel, amely assmanni terminológiával így formulázható: „nagy tradíciók” keletkezéséhez „szöveggondozásra” és „értelemgondozásra” egyaránt szükség van.¹³⁸

Több mint egy évszázadig az „arcképpel” megtámogatott Toldy-féle kiadás jelentette a Virág-szövegek hagyományozódási keretét, olvasási kontextusát – egyfelől a szerzői kiadások hozzáférhetetlensége, másfelől a kiadó megkérdőjelezhetetlen szöveggondozói-filológusi, illetve irodalomtörténet-írói tekintélye következtében. E tekintély mérték(telenség)éről sokat elárul, hogy például a századfordulón megjelent válogatott, szemelvényes és iskolai Virág-kiadások kivétel nélkül Toldy edícióját követik.¹³⁹ A helyzet 1980-ig nem is változik: ekkor jelenik meg – „régimulasztást” pótolandó¹⁴⁰ – a Virág-szövegek (maig egyetlen) „modern” kiadása. A Lőkös István által sajtó alá rendezett *Virág Benedek válogatott művei* az életmű „minden fontos rétegét megkísérli bemutatni”,¹⁴¹ így a poétai munkák és a fabulák mellett közread számos szoltár- és Horatius-fordítást, három verstani és nyelvészeti tanulmányt, valamint megtalálható a kötetben Virág nagy történetírói munkájának, a *Magyar Századok*nak néhány részlete is. A versek közlésekor a kiadó ugyan a szerzői kiadásokat veszi alapul, ám az 1799. évi és az 1822. évi edíciók különös kontaminációját valósítja meg. Az 1799. évi kiadás kötetrendjét követi ugyan, de egy cím nélküli óda („Hartzol Filepnek rettenetes fija...”) és számos hexameteres költemény (beleértve a kötetzáró *Ifjainkhoz* címűt is) közlésétől egyszerűen

¹³⁶ VIRÁG 1863, III–VI.

¹³⁷ VIRÁG 1863, VI.

¹³⁸ ASSMANN 2001, 94.

¹³⁹ Lásd: NÉVY 1887, VIRÁG 1899, FERENCZI 1904, BÁN A. 1904. E kiadások átveszik például Toldy (önkényes) címadásait: *A királyhoz* (VIRÁG 1863, 21), *Baróti Szabó Dávidhoz* (VIRÁG 1863, 134).

¹⁴⁰ *A kiadásról* = VIRÁG 1980, 369.

¹⁴¹ *A kiadásról* = VIRÁG 1980, 369.

eltekinthet, ¹⁴² *A' kényes szenvedő*hez című ódát pedig – talányos módon – a *Poétai munkák* utolsó versei közé helyezi át. Olykor az 1799. évi edíció címvariánsait őrzi meg, ¹⁴³ olykor az 1822. évi kiadás címvariánsaihoz ragaszkodik, ¹⁴⁴ de arra is van példa, hogy két címvariáns összeolvasztását végzi el (*Dávid barátomhoz. Gróf idős Rádai Gedeon emlékezete, 1792; Panasza a Múzsá ellen Takács*hoz). A versszövegek eltérései esetében is hasonló a helyzet: az *Aján*dék című ódát például az 1799. évi kiadás alapján, a *Tolnai gróf Festetics György*nek, *A kalitkába zárt madárról*, a *Büdeskúti vitéz hazánkfiának emlékezete* és *A Poéta és Músa* című költeményeket viszont az 1822. évi szerint közli. Az is szembetűnő, hogy az 1799. évi edíció versmottóit hol elhagyja, ¹⁴⁵ hol pedig megtartja. ¹⁴⁶ A szövegközlés további sajátossága, hogy a kiadó nem csupán a két szerzői kiadás (egymástól eltérő) ortográfiáját váltogatja, hanem a szerzői írásmód modernizálásában is következetlen. ¹⁴⁷ A Toldy- és a Lőkös-féle kiadások (amelyek egyébként a Virág-életmű sajátos interpretációiként értelmezhetők) más-más módon ugyan, de egyaránt figyelmen kívül hagyják a szövegeknek a szerző által kijelölt kontextusát, nem (vagy csak korlátozottan) engedik érvényre jutni a szerzői imázsformálás kötetrendre és peritextusokra épülő stratégiáit. Ezek az edíciók is alátámasztják a felismerést: „a szöveg utóéletét nem is annyira a szerzői, mint inkább a mindenkor szerkesztői narratíva határozza meg, sok esetben ugyanis a szerzői hipernarratíva egyszerűen feloldódik a későbbi szerkesztői/kiadói narratívákban”. ¹⁴⁸ Egy új Virág-kiadás előkészítése során tehát érdemes lenne szakítani azzal a szövegkiadási gyakorlattal, amely „a (vers)szövegnek a (vers)gyűjteménnyel [...] mint szöveggel szembeni reflektálatlan elsőbbségén” ¹⁴⁹ alapszik, vagyis a szerzői kötetkompozíció felszámolásában érdekelt.

Rövidítésjegyzék

- ÁGOSTON 1882 – ÁGOSTON József, *Baróti Szabó Dávid kiadatlan irataiból*, Figyelő, 12(1882), 272–279.
 ÁNYOS 1798 – ÁNYOS Pál, *Munkái*, Bétsben, 1798 (Magyar Minerva, I).
 ASSMANN 2001 – Aleida ASSMANN, Jan ASSMANN, *Kanon és cenzúra*, ford. V. HORVÁTH Károly = *Irodalmi kanon és kanonizáció*, szerk. ROHONYI Zoltán, Bp., 2001.
 BÁN A. 1904 – BÁN Aladár, *Virág Benedek élete és költészete: Szemelvényekkel*, Pozsony–Bp., 1904 (Segédkönyvek a Magyar Nyelv és Irodalom Tanításához, 12).
 BARÓTI SZABÓ 1802 – BARÓTI SZABÓ Dávidnak *Megjobbított, 's bővített Költeményes Munkái*, I–III, Komáromban, 1802.

¹⁴² A hiányzó költemények: *Jeruzsálem vigaságra indíttatik; Vitézeinkhez; Levél; Petrárka, és Koplegyi; A' Múzsá, és Poéta; Battyányi Imre ifjú Grófnak; Mészáros Józsefnek; Pyber Benedeknek; Festetics László ifjú Grófhhoz; Tóth Farkas Sopronyi Directornak*.

¹⁴³ VIRÁG 1980, 30, 41, 51, 54, 57, 64, 104.

¹⁴⁴ VIRÁG 1980, 28, 34, 40, 58, 71, 94, 98, 101, 105.

¹⁴⁵ VIRÁG 1980, 28, 49, 53, 64.

¹⁴⁶ VIRÁG 1980, 41, 54, 57, 71, 73, 104, 141.

¹⁴⁷ Ehhez lásd: FRIED 1981, 357.

¹⁴⁸ CSEHY 2007, 17.

¹⁴⁹ ONDER 2003, 29.

- BATSÁNYI 1953 – BATSÁNYI János, *Versek*, kiad. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, Bp., 1953 (B. J. Összes Művei, 1).
- BATSÁNYI 1960 – BATSÁNYI János, *Prózai művek*, I, kiad. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, Bp., 1960 (B. J. Összes Művei, 2).
- BATSÁNYI 1961 – BATSÁNYI János, *Prózai művek*, II, kiad. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, Bp., 1961 (B. J. Összes Művei, 3).
- BERZSENYI 1979 – BERZSENYI Dániel *Költői művei*, kiad. MERÉNYI Oszkár, Bp., 1979 (B. D. Összes Művei, 1).
- BÍRÓ 1998 – BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., 1998³.
- BITNITZ 1827 – BITNITZ Lajos, *A magyar nyelvbéli előadás tudománya*, Pest, 1827.
- CSEHY 2007 – CSEHY Zoltán, *Parnassus biceps: Kötetkompozíciós eljárások és olvasási stratégiák a humanista, neolatin és a régi magyar költészetben*, Pozsony, 2007.
- CSOKONAI 1994 – CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények*, IV (1797–1799), kiad. SZILÁGYI Ferenc, Bp., 1994 (Cs. V. M. Összes Művei).
- CSOKONAI 1999 – CSOKONAI VITÉZ Mihály *Levelezése*, kiad. DEBRECZENI Attila, Bp., 1999 (Cs. V. M. Összes Művei).
- CSOKONAI 2002 – CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Tanulmányok*, kiad. BORBÉLY Szilárd, DEBRECZENI Attila, OROSZ Beáta, Bp., 2002 (Cs. V. M. Összes Művei).
- CSÜRY 1935 – *Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek (Első közlemény)*, közli CSÜRY Bálint, ItK, 1935, 34–58.
- D. SZEMZŐ 1954 – D. SZEMZŐ Piroska, *A magyar folyóiratillusztráció kezdetei = A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség évkönyve 1953*, Bp., 1954.
- DEBRECZENI 2001 – DEBRECZENI Attila, „Tudós hazafiság” (Egy beszédmod a XVIII. század végének magyar irodalmában), It, 2001/4.
- DÖBRENTAI 1814 – DÖBRENTAI Gábor, *Barcsay Ábrahám*, Erdélyi Múzeum, 1814, Első Füzet.
- ECSEDI 1912 – ECSEDI István, *Karacs Ferenc térképész élete és művei (1770–1838)*, Debrecen, 1912.
- ENYEDI 1990 – ENYEDI Sándor, *Péteri Takáts József levelei Aranka Györgyhöz*, MKsz, 1990/1–2.
- FEJÉR A. 1935 – FEJÉR Adorján, *Horatius a magyar irodalomban*, ItK, 1935, 257–272, 354–367.
- FERENCZI 1904 – *A régi magyar költészet*, II (Faludi – Gvadányi – Virág), kiad. FERENCZI Zoltán, Bp., 1904 (Remekírók Képes Könyvtára).
- FOGHTÚY 2000 – FOGHTÚY Krisztina, *Karacs Ferenc rézmetsző tevékenysége a korabeli sajtó tükrében*, MKsz, 2000, 94–99.
- FRIED 1981 – FRIED István, *Virág Benedek válogatott művei*, ItK, 1981, 356–358.
- GENETTE 1987 – GÉRARD GENETTE, *Seuils*, Paris, 1987.
- HÁSZ-FEHÉR 2003 – HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Tanulmányfejek: Kazinczy Dayka-portréjának és Berzsenyi kanonizációjának párhuzamai = Klasszikus – magyar – irodalom – történet: Tanulmányok*, szerk. DAJKÓ Pál, LABÁDI Gergely, Szeged, 2003 (Tiszatáj Könyvek).
- HÁSZ-FEHÉR 2005 – HÁSZ-FEHÉR Katalin, *A szerző és a szerkesztő Bessenyei (Az első magyar irodalmi antológia narratívái) = „Et in Arcadia ego”: A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Mónika, Debrecen, 2005 (Csokonai Könyvtár, 36).
- HORVÁT 1830 – HORVÁT István, *Kihalt Tudós*, Tudományos Gyűjtemény, 1830, I, 129–130.
- HORVÁT 1967 – *Mindenapi: Horvát István pest-budai naplója*, szerk. TEMESI Alfréd, SZAUDER Józsefné, Bp., 1967.
- HORVÁT-FERENCZY 1990 – *Horvát István és Ferenczy János levelezése*, kiad. SOÓS István, Bp., 1990 (Commercia Litteraria Eruditorum Hungariae – Magyarországi Tudósok Levelezése, 2).
- HORVÁTH J. 1960 – HORVÁTH János, *Berzsenyi és íróbarátai*, Bp., 1960.
- HORVÁTH K. 1968 – HORVÁTH Károly, *A klasszika a magyar irodalomban a XVIII. és XIX. század fordulóján = H. K., A klasszikából a romantikába (A két irodalmi irányzat Vörösmarty első költői korszakának tükrében)*, Bp., 1968 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 21).
- KARACS 1880 – KARACS Teréz, *Virág Benedekről (Emlékeim)*, Fővárosi Lapok, 1880/1.
- KAZINCZY 1987 – KAZINCZY Ferenc, *Az én életem*, kiad. SZILÁGYI Ferenc, Bp., 1987.
- KazLev* – KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, I–XXI, kiad. VÁCZY János, Bp., 1890–1911; XXII, kiad. HARSÁNYI István, Bp., 1927 (Kazinczy Ferenc Összes Művei).

- KERESZTURY 1981 – KERESZTURY Dezső, *A magyar irodalom képeskönyve*, Bp., 1981².
- KERESZTURY–TARNAI 1952 – KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, *Batsányi és Baróti Szabó*, It, 1952, 69–93.
- KISFALUDY S. 1893 – KISFALUDY Sándor *Minden munkái*, I–VIII, kiad. ANGAL Dávid, Bp., 1893⁴.
- KÖLCSEY 2005 – KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés, I (1808–1818)*, kiad. SZABÓ G. Zoltán, Bp., 2005 (K. F. Minden Munkái).
- LABÁDI 2004 – LABÁDI Gergely, „... ez a 'theoria helyes theoriája e...'” *Episztolaelmélet 1800–1830*, ItK, 2004/5–6.
- LÁSZLÓ 1979 – LÁSZLÓ Géza, *Karacs Ferenc (1770–1838): Annotált személyi bibliográfia = Térképtudományi tanulmányok (Studia cartologica): Az ELTE Térképtudományi Tanszékének évkönyve*, 6(1979).
- MEZEI 1998 – MEZEI Márta, *A kiadó „mandátuma”*: Kiadói nézetek és eljárások Révától Kazinczyig, Debrecen, 1998 (Csokonai Könyvtár, 15).
- MOL – Magyar Országos Levéltár
- MTAK – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
- MTAKK – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára
- NÉGYESY 1892 – NÉGYESY László, *A mértékes magyar verselés története*, Bp., 1892.
- NÉMETH L. 1986 – NÉMETH László, *Berzsenyi Dániel*, Bp., 1986.
- NÉVY 1887 – *Olvasmányok a magyar nemzeti irodalom történetének vázlatához*, szerk. NÉVY László, Bp., 1887.
- ONDER 2003 – ONDER Csaba, *A klasszika virágai (anthologia – praetexta – narratíva)*, Debrecen, 2003 (Csokonai Könyvtár, 28).
- PÉTERI TAKÁTS 1799 – *Erköltői Oktatások, melyeket Tolnai Gróf Festetics László', kedves tanítványának, szívére kötött Péteri Takáts József*, Bétsben, 1799 (Magyar Minerva, 2).
- PINTÉR 1931 – PINTÉR Jenő, *Virág Benedek* = P. J. *Magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. Negyedik kötet: A magyar irodalom a XVIII. században*, Bp., 1931.
- PORKOLÁB 2005 – PORKOLÁB Tibor, „Nagyjainknak pantheonja épül”: *Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékezés*, Bp., 2005.
- PORKOLÁB 2007 – PORKOLÁB Tibor, *Egy nem fakuló „arckép” (Toldy Ferenc Virág Benedekről) = Kolligátum: Tanulmányok a hetvenéves Bíró Ferenc tiszteletére*, szerk. DEVESCOVI Balázs, SZILÁGYI Márton, VADERNA Gábor, Bp., 2007.
- RÓZSA GY. 1953 – RÓZSA György, Czetler Sámuel (*Egy magyar rézmetsző a 18–19. század fordulóján*) = *A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség évkönyve 1952*, Bp., 1953.
- STOHL 2005 – STOHL Róbert, *Péteri Takáts József irodalmi kapcsolathálója a Magyar Minerva körül = Kutatások az Eötvös József főiskolán 2005*, szerk. STEINERNÉ MOLNÁR Judit, Baja, [é. n.].
- SZALAY 1888 – SZALAY Gyula, *Virág Benedek élete és művei*, Figyelő, 25–26(1888/1889).
- SZAUER 1970 – SZAUER József, *Írletek, műzák Virág és Berzsenyi között (Vázlat)* = Sz. J., *Az estve és Az álom: Felvilágosodás és klasszicizmus*, Bp., 1970.
- TAKÁTS S. 1890 – TAKÁTS Sándor, *Péteri Takáts József*, Bp., 1890.
- TOLDY 1828 – *Handbuch der ungarischen Poesie*, I–II, in Verbindung mit Julius FENYÉRI, hrsg. Franz TOLDY, Pesth und Wien, 1828.
- TOLDY 1856 – TOLDY Ferenc, *Virág Benedek, „a nemzeti lélek tüzes ébresztője”* = T. F. *Irodalmi arcképei s újabb beszédei*, Pesten, 1856.
- TOLDY 1873 – TOLDY Ferenc, *Irodalmi arcképek és szakaszok*, Bp., 1873 (T. F. Összegyűjtött Munkái, 7).
- TOLDY 1987 – TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története: A legrégebbi időktől a jelen korig rövid előadásban*, kiad. SZALAI Anna, Bp., 1987.
- VÁLYI NAGY 1999 – VÁLYI NAGY Ferenc, *Ódák Horátz' mértékéinn (1807)*, kiad. SOBOR András, Bp., 1999 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század).
- VERMES 1883 – VERMES Imre, *Virág Benedek*, Pozsony, 1883 (Magyar Helikon: Jeles Férfaik Életrajzai, I, 9).
- VIRÁG 1799 – VIRÁG Benedek' *Poétai Munkái*, Pesten, 1799 (Magyar Minerva, 3).
- VIRÁG 1801 – VIRÁG Benedek, *Horátzius' Poetikája*, Pesten, 1801.
- VIRÁG 1804 – VIRÁG Benedek, *Magyar Poéták kik Római mértékre írtak 1540-től 1780-ig*, Pesten, 1804.
- VIRÁG 1817 – VIRÁG Benedek, *Hunyadi László: Tragedia*, Budán, 1817.

- VIRÁG 1820 – VIRÁG Benedek, *Magyar Prosodia és Magyar Írás vagy inkább ezen két tárgyról rövid észrevételek*, Budán, 1820.
- VIRÁG 1822 – VIRÁG Benedek, *Poetai Munkák: Két Könyv*, Pesten, 1822.
- VIRÁG 1862 – VIRÁG Benedek *Magyar századai*, I–II, kiad. TOLDY Ferenc, Pest, 1862 (A Magyar Nemzet Classicus Írói).
- VIRÁG 1863 – VIRÁG Benedek *Poétai munkái*, kiad. TOLDY Ferenc, Pest, 1863 (A Magyar Nemzet Classicus Írói).
- VIRÁG 1889 – VIRÁG Benedek *Válogatott költeményei*, kiad. ZLINSZKY Aladár, Bp., 1899 (Magyar Könyvtár, 115).
- VIRÁG 1980 – VIRÁG Benedek *Válogatott művei*, kiad. LŐKÖS István, Bp., 1980.
- VITKOVICS 1879 – VITKOVICS Mihály *Munkái*, I–II, kiad. SZVORÉNYI József, Bp., 1879.
- VITKOVICS 1980 – VITKOVICS Mihály *Válogatott művei*, kiad. LŐKÖS István, Bp., 1980.
- VÖRÖSMARTY 1960 – VÖRÖSMARTY Mihály, *Kisebb költemények*, I, kiad. HORVÁTH Károly, Bp., 1960 (V. M. Összes Művei, 1).
- VÖRÖSMARTY 1965 – VÖRÖSMARTY Mihály *Levelezése*, I, kiad. BRISITS Frigyes, Bp., 1965 (V. M. Összes Művei, 17).